

Peace as the Fundamental Principle of Existence in Heraclitus and Empedocles

Hüseyin Aydoğdu *

Article Type: Research Article

Abstract: The aim of this study is to examine the ontological meaning and representation of peace, which Heraclitus and Empedocles viewed as the fundamental principle of change and formation in existence. Peace is not only a legal concept, but also a philosophical, psychological, sociological, and historical one. Indeed, the meanings of the concept of peace—freedom from evil, conflict, and war; being in harmony; unity; wholeness; tranquility; silence; and living in serenity—confirm this. Discussions on the concept of peace in philosophy go back to ancient Greek philosophy, to Heraclitus and Empedocles. In Heraclitus, a philosopher of becoming and change, the concept of peace is represented by unity and harmony, while in Empedocles it is represented by love and harmony. Heraclitus accepted that every being is always in a state of change and formation, and that everything, including emotions and character, is composed of opposites. However, from these conflicts and opposites, not disharmony but peace and harmony emerge. It is the Logos that governs change and formation in the universe, and therefore peace. In Empedocles' ontology, love and hatred are what bring about becoming and change in existence and nature. Love symbolizes becoming, and therefore peace, or harmony, while hatred symbolizes destruction, or conflict. Ultimately, love is the dominant force in existence and nature. Empedocles also explained not only change and formation in the universe but also emotions and character through love. Thus, in both Heraclitus and Empedocles, peace is the opposite of actual conflict and war, and is a fundamental ontological principle that plays a constructive and building role in the change and formation of existence and nature. Everything that exists has come into being as a result of this state of non-conflict, that is, harmony and order. Therefore, peace is an ontological and existential principle before it is an ethical and political issue.

Keywords: Heraclitus, Empedocles, Change, Becoming, Harmony, Peace.

1. Introduction: Peace as a Philosophical Problem

Peace is an interdisciplinary concept. It is not only a fundamental concept and an ancient problem of political science, law, psychology, sociology, and history, but also of philosophy. Understanding what peace is depends on describing its defining characteristics. In philosophy, the concept of peace has primarily been discussed in a

* Prof. Dr., Erzurum Technical University, Faculty of Letters, Department of Philosophy.

 ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3754-1858> , E-mail: huseyin.aydogdu@erzurum.edu.tr ,

Citation

Aydoğdu , Hüseyin . "Peace as the Fundamental Principle of Existence in Heraclitus and Empedocles." *Journal of International Peace Studies*, no. 1 (2024): e0102. <https://doi.org/10.5281/zenodo.20286881>

metaphysical and ontological context, viewed as a founding and constructive principle of existence and the universe, and discussed and evaluated in conjunction with the problem of how existence and the universe came into being, in other words, the problem of arche. The concept of peace is the opposite of conflict or war, and its primary meaning is generally the absence of hostility. However, peace also means liberation from evil, conflicts, quarrels, and wars; living in peace, harmony, unity, integrity, tranquility, silence, security, prosperity, serenity, justice, and equality; acting with love, compassion, mercy, tolerance, and justice in a situation or event; and being in abundance and prosperity. The concept of peace also has psychological and emotional meanings. This means that a person is at peace with themselves, living in inner balance, tranquility, serenity, and peace.¹

In philosophy, peace primarily expresses the fundamental principle underlying existence and the mode of being. In this respect, peace is the state of being in a state of calm and non-conflict. Furthermore, peace means that being and the universe exist in harmony, both within themselves and in relation to each other; it means the complete agreement between subject and object in existence. In this case, peace is the most fundamental principle of existence; it is the ordering of the object, nature, and the universe by it, and also the transition of the universe from chaos to cosmos. Accordingly, both being, nature, and the universe exist in harmony and peace within themselves and in their mutual relations, as do humans, society, and the state in their internal structures and in their relations with each other. From this perspective, ontologically, peace is the fundamental condition necessary for beings to exist in harmony without conflict. In philosophy, the concept of peace has attracted the attention of many philosophers, directly or indirectly, since the Pre-Socratic period. Undoubtedly, Heraclitus (535-475 BC) and Empedocles (494-434 BC) are at the forefront of these. In the ontologies of both philosophers, peace is defined and described through metaphors such as law, order, harmony, love, and friendship. In Heraclitus and Empedocles, peace is seen and defined as the fundamental principle of existence and nature, the order of the cosmos, and the constructive principle of being. However, in both philosophers, peace is not considered and evaluated separately from its opposite (contradictions). Concepts such as peace, tranquility, harmony, order, serenity, truth, justice, equality, serenity, and health, even when considered on their own, cannot be thought of separately from their opposites, nor can it be said that they

¹ André Lalande, *Vocabulaire Technique et Critique de la Philosophie* (Paris: Presses Universitaires de France, 2006), 401, 1164-1165; Abdülbaki Güçlü ve ark., *Sarp Erk Ulaş Felsefe Sözlüğü* (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2002), 642; D. Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul: Rehber Yayınları, 1992), 89; Özgür Aktaş ve Mustafa Safran, "Evrensel Bir Değer Olarak Barış ve Barış Eğitiminin Tarihçesi", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi* 172 (2013): 131; Kasım Tatlıoğlu, "Üniversite Öğrencilerinin Toplumsal Barışa İlişkin Algılarının Tespit Edilmesine Yönelik Bir Çalışma: Bingöl Üniversitesi Örneği", *Bingöl Araştırmaları Dergisi* 5, no. 2 (2019): 43-45

are better than their opposites. They only become good and meaningful when evaluated together with their opposites.²

The concept of peace is one of the founding concepts of ontology, as well as ethics and politics. In ethics, peace is being in a state of tranquility, that is, living a balanced life free from emotions and pleasures, treating everyone with love, respect, compassion, mercy, tolerance, and justice. Because personal peace, harmony, and happiness will lead humanity to a universal ethic acceptable to all. In politics, peace is the spread of freedom, equality, and justice to everyone and everything; it is a culture of compromise, and it is also the harmony, security, and non-conflict of society, where humans do not dominate or exploit others or nature. In political philosophy, there are many theories about how society, and therefore peace, arises. These include necessity theories, social contract theories, and conflict theories. According to necessity theory, society and the state, and therefore peace, arise as a natural necessity. Because conflict, war, or chaos disrupt the nature and order of existence, social order, and peace. This leads to enslavement, inequality, and injustice both in nature and in society. The social contract is an approach that assumes individuals mutually agree to protect each other by defining their reciprocal rights and duties. Defined as the first step in the transition from the state of nature to the civilized state and as a form of common will, the social contract, while explaining the causes of conflict and war in different ways, has always viewed peace as the founding principle of both the individual and society. For example, Hobbes (1588-1679) linked the social contract to the state of war between all parties resulting from humanity's pursuit of selfish desires and passions; Locke (1632-1704) to the emergence of money; and Rousseau (1712-1778) to the emergence of private property.³ Conflict theory, on the other hand, is a sociopolitical approach that explains social reality and social change through social, political, and material inequalities between groups or classes within society. Conflict theory explains society and social processes not through order, but by taking differentiation and conflict as its fundamental criteria. It emphasizes competition, dominance, oppression, and conflict in the formation of society and, consequently, the state. According to this theory, the reason for the existence of social order is coercion rather than consensus. Therefore, social peace arises as a result of coercion or conflict. Although conflict theories are presented as an important alternative to functionalism, they have not been able to free themselves from certain assumptions and prejudices.

² Ahmet Cevizci, *İlkçağ Felsefesi* (İstanbul: Say Yayınları, 2014), 71

³ Thomas Hobbes, *Leviathan*, çev. S. Lim (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018), 99-101; John Locke, *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*, çev. F. Bakırcı (İstanbul: Eksi Kitaplar, 2018), 14-18; Jean-Jacques Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, çev. R. N. İleri (İstanbul: Say Yayınları, 2015), 80, 117, 119, 122, 133

Among the leading proponents of conflict theory are Karl Marx, Max Weber, and Georg Simmel.⁴

All the necessitarian, contractual, historicist, and conflictual approaches in the history of philosophy have sought to achieve lasting internal and external peace for both the individual and society by moving beyond the personal or societal state of conflict in which the individual finds themselves. Thales (623/624 BC – 548/545 BC), the first known founder of philosophy, developed peace-based projects to end the wars between the Ionian city-states (Miletus, Myos, Priene, Ephesus, Colophon, Lebedos, Teos, Erithrai, Klazomenai, Phocaea, Samos, and Chios). Tragedians in antiquity also followed Thales' path in a sense. For example, Aristophanes (446–386 BC) tried to establish peace through theatrical plays, as in his work *The Birds*. In this work, Aristophanes attempted to achieve peace on a political level through royal marriages. The Peloponnesian Wars (460–446 BC, 431–404 BC), fought between the city-states of Athens and Sparta and their allies, ended with a treaty sent by Zeus, stipulating that the gods relinquish sovereignty to the birds and grant the kingship to Pistherairos as a consort.⁵ The Stoics advocated for peace of mind, arguing that people are inherently equal by nature, and therefore should not differentiate between Hellenes and barbarians, free and slave, noble and commoner, but rather respect one another. Such a life is achieved by living in accordance with nature. Living in accordance with nature, in turn, means living in accordance with the Logos, and therefore leading a virtuous life.⁶ Saint Augustine (354–430 BC) recommended absolute obedience to the supreme God, the creator of all things, to ensure eternal peace on earth.⁷ William Penn (1644-1718), born during the final years of the Thirty Years' War, argued that social and political peace in Europe could only be achieved through the establishment of a general assembly (European Parliament) in which representatives from all European states would participate, particularly with a sense of "European identity." Penn envisioned a European Parliament founded on a legal basis that would work towards peace.⁸ Kant (1724-1804), who described himself as a philosopher of eternal peace, viewed peace as "the end of all hostilities" and grounded it in law. According to him, peace is the founding principle, eliminating the root causes of future conflicts and wars between states, and allowing the country's economy to

⁴ Ruth A. Wallace ve Alison Wolf, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları: Klasik Geleneğin Genişletilmesi*, çev. L. Elburuz ve M. R. Ayas (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2013), 105-110

⁵ Aristophanes, *Kuşlar*, çev. Azra Erhat – Sabahattin Eyupoğlu (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1966), 145-147; Özgür Aktaş ve Mustafa Safran, "Evrensel Bir Değer Olarak Barış ve Barış Eğitiminin Tarihçesi", 132

⁶ Seneca, *Ahlaki Mektuplar*, çev. Türkân Uzel (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992), Mektup II, 16, 57; Diogenes Laertios, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, çev. Candan Şentuna (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları), 2003, 332

⁷ Celal Yeşilçayır, "Kant'ın Ebedi Barış Teorisinin Özgünlüğü", *Mavi Atlas*, 7(2)/2019, 110

⁸ Celal Yeşilçayır, "Kant'ın Ebedi Barış Teorisinin Özgünlüğü", 111

recover and develop rapidly.⁹ However, as J. J. Rousseau stated, a civil state is not sufficient for the full realization of freedom and peace. For humans to be moral beings, for human capabilities to be developed, and for justice and eternal peace to be achieved both within states and between states, is necessary and essential.¹⁰

In Islam, ontological peace and personal peace begin with directing the face of existence and the will of the individual towards the universal will. Personal peace evolves into social peace, which in turn leads to peace within the state and between states. In the Quran, Allah invites people to the house of peace/land of peace (Dar al-Salam). In the Quran, peace is presented as one of the fundamental elements of divine order and unity. The verses, "Allah invites to the abode of peace and guides whom He wills to the straight path,"¹¹ and "Allah is He who created the heavens and the earth, sends down rain from the sky and brings forth for you various fruits as sustenance, and makes ships sail upon you by His command, and makes the rivers subservient to you; He makes the sun and the moon subservient to you, and the night and the day subservient to you,"¹² indicate that the world and the universe exist within an ontological order, unity, harmony, and shared purpose, whereas the verse, "O you who believe, enter into peace and security altogether...", demonstrates that social order can only be sustained on the basis of compromise and justice. Moreover, the fact that one of God's names in the Quran is "al-Salam" (the Peace)¹³ points to peace having metaphysical, moral, and political value. Although many Islamic philosophers, such as al-Kindi, al-Farabi, Ibn Sina, al-Ghazali, and Ibn Rushd, divided the world into two realms—the sublunary and the supralunary—and viewed the sublunary realm as the realm of creation and destruction, they believed the direction of the world, and therefore existence, is not towards non-existence, but rather towards perfect existence. These Islamic philosophers also extended this metaphysical framework to ethical and political thought.

In Islam, ontological peace and personal peace begin with directing the face of existence and the will of the individual towards the universal will. Personal peace evolves into social peace, which in turn leads to peace within the state and between states. In the Quran, Allah invites people to the house of peace/land of peace (Dar al-Salam). In the Quran, peace is presented as one of the fundamental elements of divine

⁹ Immanuel Kant, *Seçilmiş Yazılar*, çev. N. Bozkurt (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1984), 227, 229; Doğan Göçmen, "Felsefenin Kurucu Bir Kavramı Olarak Barış: Barış Ütopyalarının Doğuşu ve Bilimselleşmesi," *Sofist* 9 (2024): 65-66; Celal Yeşilçayır, "Kant'ın Ebedi Barış Teorisinin Özgünlüğü", 110-113

¹⁰ Faruk Yalvaç, "Immanuel Kant". Erhan Büyükkakıncı (Editör), *Barış Çalışmaları*, İçinde (38-59), (Ankara: Adres Yayınları, 2018), 47

¹¹ *Kur'an-ı Kerim*, Yunus 10/25

¹² *Kur'an-ı Kerim*, İbrahim 14/32-33

¹³ *Kur'an-ı Kerim*, Haşr 59/23

order and unity. "Allah invites to the abode of peace and guides whom He wills to the straight path,"¹⁴ and "Allah is He who created the heavens and the earth, sends down rain from the sky and brings forth for you various fruits as sustenance, and makes ships sail upon you by His command, and makes the rivers subservient to you. He makes the sun and the moon subservient to you, and the night and the day subservient to you."¹⁵ The verses indicate that the world and the universe exist within an ontological order, unity, harmony, and shared purpose. Furthermore, the verse, "O you who believe! Enter into peace and security altogether..."¹⁶ demonstrates that social order can only be sustained on the basis of compromise and justice. Moreover, the fact that one of God's names in the Quran is "al-Salam" (the Peace)¹⁷ points to peace having metaphysical, moral, and political value. Many Islamic philosophers, such as al-Kindi, al-Farabi, Ibn Sina, al-Ghazali, and Ibn Rushd, divided the world into two realms: the sublunary and the supralunary. While they viewed the sublunary realm as the realm of creation and destruction, they believed the direction of the world, and therefore existence, was not towards non-existence, but rather towards perfect existence. These Islamic philosophers also extended this metaphysical framework to ethical and political thought.

The systematic treatment of the concept of peace in Islamic philosophy first began with al-Farabi (870–950). His work, *Al-Madinat al-Fadila* (The Virtuous City), is an important political theory explaining how to establish a virtuous society. According to al-Farabi, humans are by nature social beings and cannot achieve perfection alone.¹⁸ Human coexistence is only possible through justice, cooperation, and moral harmony. Therefore, the philosopher based the foundation of the ideal society not on war, but on mutual aid, that is, peace. In al-Farabi's understanding of politics, peace does not merely refer to political stability. According to him, true peace is the establishment of an order that enables people to achieve happiness. Justice and virtue are what ensure order and peace in society, existence, and the universe. For lasting peace, virtuous living must be increased and multiplied. Unless this is done, order, peace, virtue, and consequently happiness will disappear.¹⁹ This happiness is related more to intellectual and spiritual perfection than to material pleasures. In a virtuous city, individuals complement each other's shortcomings and aim for the common good. Thus, social conflicts are minimized. In al-Farabi's thought, war is only considered legitimate in necessary circumstances; the main goal is the preservation of order and the

¹⁴ *Kur'an-ı Kerim*, Yunus 10/25

¹⁵ *Kur'an-ı Kerim*, İbrahim 14/32-33

¹⁶ *Kur'an-ı Kerim*, Bakara 2/208

¹⁷ *Kur'an-ı Kerim*, Haşr 59/23

¹⁸ Fârâbî, *El-Medinetü'l Fazıla*, çev. Ahmet Arslan (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990), 69

¹⁹ Fârâbî, *El-Medinetü'l Fazıla*, 70, 101, 105

establishment of justice to achieve true and lasting happiness, that is, the preservation of the virtuous city, the perfect society.²⁰

Similarly, Ibn Sina (980-1037) emphasized the social nature of man. According to him, man cannot live alone; he must cooperate with other people to meet his needs. This necessity leads to the emergence of legal and moral rules within society.²¹ The philosopher argues that true peace is impossible in a society without justice. Therefore, the fundamental duty of a ruler is to maintain balance among individuals and preserve social peace. Ibn Sina's thought also includes a psychological dimension to peace. According to him, when elements such as anger, greed, and fear in the human soul are not controlled, social conflicts arise.²² Therefore, there is a direct relationship between individual morality and political order. A society composed of virtuous individuals is more peaceful. Thus, inner peace and social peace become two complementary elements.

One of the important figures who developed the moral and political foundations of the concept of peace in Islamic thought was Ghazali (1058 – 1111). According to him, the greatest problem of man is surrendering to the desires of his ego.²³ Controlling the ego is a prerequisite for both individual and social peace. Ghazali does not see morality as merely an individual matter, but also considers it necessary for the preservation of social order. The purification of people from feelings such as hatred, pride, and ambition will reduce social conflicts. The concept of justice holds a central place in Ghazali's thought. Where there is no justice, oppression begins, a secure environment is not created, corruption spreads, and society begins to disintegrate.²⁴ Therefore, rulers must ensure equality among the people. In Ghazali's thought, the fundamental purpose of political authority is to protect the peace of society. Therefore, in Islamic political thought, the *raison d'être* of the state is not to impose oppression, but to ensure security and peace.

Ibn Rushd (1126–1198) evaluated the concept of peace within the framework of existence, reason, and law. Influenced by Aristotelian metaphysics and political thought, Ibn Rushd believed that the order of the world, existence, and society could only be achieved through the guidance of reason. The cause of order and peace is

²⁰ Fârâbî, *El-Medinetü'l Fazıla*, 70

²¹ İbn Sînâ, *Kitabü's-Şifa: Topikler*, çev. Ömer Türker (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2008), 7; İbn Sînâ, *Kitabü's-Şifa: Metafizik II*, çev. Ekrem Demirli - Ömer Türker (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2005), 198

²² İbn Sina, *Kitabü's-Şifa: Metafizik II*, 201-204; İbn Sînâ, *İşaretler ve Tenbihler*, çev. Ali Durusoy – Muhittin Macit – Ekrem Demirli (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2005), 173-17

²³ İmam Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, C. 3, çev. Ahmed Serdaroğlu (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1989), 59-62

²⁴ İmam Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, C. 2, çev. Ahmed Serdaroğlu (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1989), 190-192

reason, and therefore God.²⁵ In society, the equivalent of reason is law. The rule of law should be the basis for resolving disputes that arise between people. Being just is a virtuous attitude. The middle way is important in justice and therefore in virtue. Justice is the principle of the middle way, that is, peace. A morally bad person or judge cannot be a just person or judge. Because a morally bad person knows neither virtue nor the essence of virtue. A person should be tolerant as well as just.²⁶ According to him, there are different paths to reaching the truth, and intellectual pluralism contributes to social development. This idea became one of the important philosophical foundations of the multicultural structure in Andalusian civilization. The preservation of peace in Andalusian society, where Muslims, Christians, and Jews lived together, is largely linked to this intellectually tolerant environment. In fact, the first example of this is the Medina Charter.

The Medina Charter (or Medina Agreement or Medina Constitution) was made in 622 under the leadership of the Islamic Prophet Muhammad between Muslims, Jews, and polytheistic Arabs. The charter is a project for coexistence and consists of 47 articles. It envisioned political unity, social solidarity, common defense, and a confederative structure. The aim of the charter was to establish a free, just, and lawful order in Medina that respected fundamental rights and freedoms and guaranteed life. The charter ended conflicts between a total of twenty-seven tribes and clans, including the Aws and Khazraj Arab tribes and the large Jewish tribes such as Banu Qaynuqa, Banu Qurayza, and Banu Nadir. The document first lists the groups that formed the city-state and states that they constituted a political whole (umma). The document, based on multiculturalism and peace, obligates every individual to protect the rights of others. It defines and enshrines the fundamental rights and responsibilities of individuals towards themselves and others, as well as the rights and responsibilities of communities within themselves and towards each other. In these and many other ways, the document represents the first constitution in the Islamic world. For example, as a constitutional text, it highlights the right to life, cultural, social, political, economic, and religious rights; legal pluralism; laws of war; social solidarity; freedom; equality; justice; security of life, honor, and property; freedom of thought, opinion, expression, and belief; citizenship; and the defense of the state, as well as the duties and responsibilities of the state.²⁷

²⁵ İbn Rüşd, *Tutarsızlığın Tutarsızlığı (Tehâfütü et-Tehâfüt)*, C. 1, çev. Kemal Işık – Mehmet Dağ (İstanbul: Kırkambar Yayınları, 1998), 218, 219-220

²⁶ Muharrem Kılıç, “Aristo Şârihi İbn Rüşd’ün Hukuk ve Siyaset Felsefesi”, Hayrettin Ökçesiz (Hazırlayan), *HfSA: Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi*, 16. Kitap, (İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları, 2007), 115

²⁷ Muhammed Hamidullah, *İslâm Anayasa Hukuku*, çev. Vecdi Akyüz (İstanbul: Beyan Yayınları, 2006), 96-102

The Sufi tradition, the third major branch of Islamic thought after Kalam and philosophy, has also made significant contributions to the concept of peace in Islamic philosophy. Mevlana (1207–1273), in particular, stands out with his love-centered approach. According to him, the fundamental element that unites people is love. Love is the astrolabe of existence, peace, and happiness.²⁸ Where there is love, all evil, hatred, and enmity disappear. But for this, the human soul must mature. This can only come to life with the call, "Come, come, whoever you are, come again." This call represents a universal understanding of peace that does not exclude differences and is based on multiculturalism, with a determination that has not yet been fully realized even today.

In the modern era, Islamic thinkers have begun to address the issue of peace on a global scale. They have reinterpreted Islam's message of peace, particularly in the face of wars, colonialism, and cultural conflicts. Contemporary Muslim thinkers have argued that the Quran's principles of justice and mercy should also apply to international relations. According to them, peace should always be the fundamental principle in both national and international law within an Islamic state.²⁹ In this context, Islamic philosophy has developed an approach that supports dialogue between civilizations, rather than a clash of civilizations. Thus, in Islamic philosophy, peace emerges not only as a moral and political goal but also as a part of humanity's existential purpose. From al-Farabi to Ibn Sina, from al-Ghazali to Ibn Rushd, many thinkers have envisioned a social order based on justice, morality, and reason. According to these thinkers, true peace is possible only when the individual's inner peace is harmoniously combined with social order. The approach offered by Islamic philosophy continues to be an important intellectual resource in the face of increasing social polarization and global conflicts today.

In this way, the concept of peace has remained one of the ancient problems of philosophy in both the West and the East, continuing to this day. However, the concept of peace first became a philosophical problem with Kant. Since these foundational meanings of peace in ethics and politics are outside the scope of this study, that is, they are not its direct subject, the concept of peace will be limited throughout the study, focusing only on its ontological meaning. The traces of the ontological meaning of peace will be followed especially from the ontologies of Heraclitus and Empedocles. In this context, the metaphysical, ontological, ethical, and political meanings of the concept of peace in Islamic philosophy will not be discussed. Because the examination

²⁸ Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, *Mesnevî*, C. 1, çev. Adnan Karaismailoğlu, (İstanbul: Akçağ Yayınları/Yeni Şafak, 2004), 40

²⁹ Muhammed Hamidullah, *İslam'da Devlet İdâresi*, çev. Hamdi Aktaş (İstanbul: Beyan Yayınları, 2020), 114-120, 123-125

of these aspects is outside the scope of this study. Therefore, a separate and independent study on the concept of peace in Islamic philosophy is necessary.

2. Peace as the Principle of Unity and Identity in Opposition in Heraclitus' Ontology / Logos

Heraclitus' philosophy is based on the view that there is constant becoming and change in existence and nature, that there is tension and conflict in existence and nature, and that harmony with nature should be seen as a natural necessity, as well as the idea of universal order. Like the natural philosophers before him (Thales, Anaximander, Anaximenes, Pythagoras), he held the view that nothing can come from nothing, nor can something that exists cease to exist. Accordingly, it is impossible for something to come from nothing or for something that exists to go into nothingness. Therefore, we need to know the fundamental substance, the principle, the arche, that underlies every being in the universe, that is, the unchanging, constant being that lies beneath changing things. According to Heraclitus, this principle, that which by its nature can be transformed into anything else and into which anything can be transformed, is fire. Everything that exists originated from fire.³⁰ Everything came into existence from fire, and then will return to fire. It is fire that transforms all beings without changing them. Fire transforms beings by burning and destroying them with all its might. For fire, by itself, is the unique and special entity with the greatest movement and the greatest force. Although the thing that burns is constantly changing, the fire, the flame itself, never changes. Just as the quality of fire does not change, neither does its quantity or amount during the burning process. It is always the same fire, the same flame. Even though the things that burn are different, the fire is always the same fire. The transformation of things into fire is a constant exchange. In the universe, some things are always changing from fire to other things, and sometimes other things are changing towards fire. Heraclitus expresses this situation by saying, "Everything is exchanged for fire, and fire for everything; just as gold is exchanged for goods, and goods for gold."³¹ In the act of burning, everything becomes fire by burning. However, fire is not something from which opposites can emerge; by its very nature, it is something that can change and become its opposite, transforming into opposites. Therefore, fire is more of a process than a thing, a becoming and a destruction. Fire is something that is constantly in motion. Therefore, existence is becoming.³²

³⁰ Herakleitos, *Fragmanlar*, çev. ve yorum C. Çakmak (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2005), 30., 31., 64. ve 66. Fragmentler

³¹ Herakleitos, *Fragmanlar*, 90. Fragment

³² Ahmet Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi 1 –Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi–* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006), 188-189

In Heraclitus, war, the opposite of peace, is divided into two types: cosmic war and anthropological war. Cosmic war is the struggle between opposing elements existing together. This war is the cause of becoming. At the end of this war, things (objects) emerge in this or that way, and the universe, along with everything within it, is formed. According to Heraclitus, there is constant becoming, struggle, and war in the universe. If there were no war and struggle in the universe, nothing would exist. The universe is a harmony created by the struggle of opposites. The birth and emergence of beings depend only on the conflict of opposites that are opposed to each other and therefore perpetuate each other. However, change and becoming in the universe are not arbitrary. There is a law that governs it. This law is the Logos. The physical world equivalent of the Logos is fire. Accordingly, fire, a spiritual-material principle, is the material aspect of the Logos. Fire is both the only ever-present and living force in the universe and the unifying cause of everything, the sustaining principle of the soul and mind.³³ It is fire that transforms every being in the universe without changing itself. Everything originated from fire and will return to fire. Everything is formed from the transformation of fire through compression and dilution. However, this process does not operate according to a random or deterministic logic. Everything operates according to a law to which fire is also subject, namely the Logos.³⁴ The Logos shapes not only existence and the universe, but also humanity, society, and the state. Everything in the universe, both material and spiritual, is subject to the law of the Logos. In this respect, the Logos is a special, superior, and universal law separate from humanity, society, and existence.³⁵

In Heraclitus's ontology, there are three fundamental propositions that establish the Logos' role in the formation of the universe. The first proposition is the idea of boundless and infinite becoming. The Logos is the cause of becoming in existence. The Logos is common to everything. The Logos does not prioritize any object in the universe; it is equally close or distant to every object. Thanks to the Logos, there is a continuous becoming in life and the universe. Since the Logos governs becoming, becoming has no beginning and no end. The Logos operates in existence and the universe along three axes of principle. The first is the harmony of opposites. Even if there is conflict in the universe, it does not manifest as separation and annihilation, but rather, as in Whitehead, as unity and harmony. Harmony always emerges from the conflict of opposites. Everything arises as a result of harmony based on conflict.

³³ Herakleitos, *Fragmanlar*, 30., 31., 64. ve 66. Fragmentler; Émile Bréhier, *Histoire de la Philosophie* (Paris: Presses Universitaires de France, 2014), 51-52; W. K. C. Guthrie, *Yunan Felsefe Tarihi –Sokrates Öncesi İlk Filozoflar ve Pythagorasçılar–*, çev. E. Akça (İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 2011), 440

³⁴ Herakleitos, *Fragmanlar*, 1., 72. ve 90. Fragmentler

³⁵ Walther Kranz, *Antik Felsefe –Metinler ve Açıklamalar–*, çev. S. Y. Baydur (İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1984), 57, 59; F. E. Peters, *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*, çev. ve haz. H. Hünler (İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2004), 208-211

Through conflict, opposing things come together, and the most beautiful harmony is born from what seems irreconcilable. Harmony between opposing elements necessarily requires tension and conflict.³⁶ Because the struggle of opposites is essential for becoming. This tension never ends in the universe. If the struggle in the universe were to end, it would disintegrate.³⁷ In the universe, there is not only apparent harmony, but also invisible harmony. “Invisible harmony is stronger than visible harmony.”³⁸ The universe is a harmony, a concord, and a whole created by the struggle of opposites. The “birth and emergence of beings depend only on the conflict of opposites, which are opposed to each other and therefore sustain and keep each other in existence,” and on the harmony that holds them together despite this opposition.³⁹ Secondly, there is the identity of opposites. In Heraclitus, the whole is composed of opposing things. There is no separation between beings in the universe. What people try to see as separate and opposing are actually not different things but the same thing. Night/day, summer/winter, young/old, good and evil, right and wrong, straight and crooked, up and down, war and peace, satiety and hunger, life and death, awake and asleep, consciousness and unconsciousness, union and separation, formation and decay, even good and evil are one and the same.⁴⁰ At the root of every opposite is reconciliation. The reconciliation that arises from conflict is the basis of everything's existence. Thirdly, the Logos is the universal creative and governing law of war and tension. “War is the father and king of all things; it brings forth some as gods, others as men; some as slaves, others as free.”⁴¹ In Heraclitus's ontology, war is a collective action that will result in peace in the universe. Because the law of war is dependent on the Logos, it is not separate from it, it is identical with it.⁴² The Logos is the law of becoming, conflict, and simultaneous opposing tensions in the universe. If there were no stillness, no effort, no becoming in the universe, it would disintegrate. The universe maintains its existence only through the harmony of the opposing tensions. Thanks to opposition, the universe is in constant motion. This makes the universe limitless and infinite.

The second proposition regarding the movement of the Logos in the formation of the universe is that everything is in constant motion and change. Everything flows, constantly changing. In the universe, there is not only a struggle between opposites, but also a unity in which all opposites are dissolved. The principle of the harmony of

³⁶ Herakleitos, *Fragmanlar*, 8. Fragment

³⁷ Guthrie, *Yunan Felsefe Tarihi –Sokrates Öncesi İlk Filozoflar ve Pythagorasçılar–*, 444

³⁸ Herakleitos, *Fragmanlar*, 54. Fragment

³⁹ Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi 1 –Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi–*, 190

⁴⁰ Herakleitos, *Fragmanlar*, 57., 58., 60., 67. ve 88. Fragmentler

⁴¹ Herakleitos, *Fragmanlar*, 53. Fragment

⁴² Guthrie, *Yunan Felsefe Tarihi –Sokrates Öncesi İlk Filozoflar; Pythagorasçılar–*, 454

opposites yields this result. Everything in the universe flows and constantly changes. One cannot step into the same river twice, because the constantly flowing waters have made it another river. Neither the second river entered is the first, nor is the water the same, nor are we the same; new waters continue to flow.⁴³ The waters change, but the river remains the same. Because the constantly flowing waters have made it another river. Although the river always seems fixed and unchanging, the waters are in a constant state of change. Even though the river flows continuously, it retains its own characteristics. Even though the waters change, the river is the same river. Even though the world of humans, society, and objects constantly changes, the cosmic system itself remains unchanged. Everything in the universe is in such a flow; everything becomes and decays. This change sometimes manifests as development within an entity, and sometimes as transformation into another. The constant change of physical things, for example, A becoming B and B becoming A, is cyclical. Just as every ascent has a descent, and every descent has an ascent. The four elements experience this cyclical nature. The death of earth turns into water, water into air, air into fire, and fire into earth.⁴⁴ Everything in the universe flows (*panta rei*); no force can stand in the way of this flow, cannot block it. Nothing remains as it is; everything moves, everything reaches its destination. There is a continuous cosmological and psychological change in the universe. In the process of cosmological change, the universe is constantly renewing itself while maintaining its ontological reality. Heraclitus's philosophy of becoming has been expressed, albeit in different ways, by many philosophers and scientists after him, such as Hegel, Bergson, Whitehead, and Einstein, all remaining faithful to the philosophy of process. Although everything in the universe changes every moment, becoming and decay in the universe are not accidental or mechanical; they occur according to a certain law. The unchanging law in the changing world, the logic of change, is the Logos. Even fire is subject to this law. As a consequence of this law, fire always burns and extinguishes according to a certain measure.⁴⁵ The Logos is not only law, but also proportion, thought, meaning, and reason. However, the Logos, fire, the universe, or God are not separate things; rather, God, the universe, fire, and the Logos are one and the same. Therefore, Heraclitus has a pantheistic conception of the universe and God. God and the universe are identical. There is no God or gods outside the universe; God is immanent in the universe. Accordingly, "God is the purest form of fire, the principle of the universe. The Logos is the name of God as a power, a law, operating in the universe."⁴⁶ Thus, in Heraclitus, the Logos is the law immanent in the universe, found in fire itself. This law is the law

⁴³ Herakleitos, *Fragmanlar*, 12. 49 a, ve 91. Fragmentler

⁴⁴ Herakleitos, *Fragmanlar*, 36. ve 76. Fragmentler

⁴⁵ Herakleitos, *Fragmanlar*, 30. Fragment

⁴⁶ Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi 1 –Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi–*, 196

of harmony arising from the struggle of opposites. However, this law has no specific purpose. It is like a child constantly playing. Just as a child plays all games purely for fun, so too does God, Logos, or fire, without any specific purpose, create the universe at certain times and then destroy it at other times.

The third proposition regarding the Logos' role in the creation of the universe is that the world is an ever-living fire. In Heraclitus, the world is eternal, everlasting, and limitless. The world has always existed and will always exist. The world is an ever-living fire. "Neither a God nor a man created the cosmos, which is the whole itself. It is an eternal fire that burns and extinguishes according to certain measures."⁴⁷ The cosmos is the natural world and the order within it. The fire that is the cosmos both exists eternally and is eternally alive. What makes the cosmos alive is the measured flaring and extinguishing of fire. Through the condensation and dilution of fire, other beings come into being, that is, the transition from one to many begins. Fire itself has an unchanging law of creation and change. The source of this is the Logos.⁴⁸ In Heraclitus, becoming and change are not always on the same line; they can be forward as well as backward. Everything constantly flows up and down. The ascending and descending paths are one and the same.⁴⁹ Thanks to fire, there is a constant transformation in the universe. Physical bodies and souls are within this transformation, subject to it. Thanks to fire, everything remains alive while preserving its essence.⁵⁰

In Heraclitus, who views existence as becoming, the transition from one to multiplicity occurs through becoming and change. The destination of this filling and change is unity. Because without unity there is no multiplicity, and without multiplicity there is no unity. Heraclitus is not only a philosopher of becoming, but also a philosopher of multiplicity. Without multiplicity or opposites, existence, that is, becoming, is impossible. But multiplicity is not disordered; it is based on unity. "What brings about or makes possible the unity of the one is the tension of the opposites of the many. If we eliminate this tension, we also eliminate unity."⁵¹ Heraclitus expressed that there can be no multiplicity without unity, and no unity without multiplicity, as follows:

"Good and evil are one and the same." "The path of writing is straight and curved." "The ascending and descending paths are one and the same." "The immortals are mortal, the mortals are immortal. One experiences the death of the other, and the other dies the life of the other." "The living and the dead, the awake and the sleeping, the young and the old are the same. Because the latter replace the former, and the

⁴⁷ Herakleitos, *Fragmanlar*, 30. Fragment

⁴⁸ Herakleitos, *Fragmanlar*, 33., 72. ve 114. Fragmentler

⁴⁹ Herakleitos, *Fragmanlar*, 60. Fragment

⁵⁰ Herakleitos, *Fragmanlar*, 62. Fragment

⁵¹ Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi 1 –Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi–*, 192

former replace the latter." "On the circumference of a circle, the beginning and the end are common."⁵²

According to these fragments, both unity and multiplicity in existence are one and the same, and there is a constant process of becoming and decay in existence. Their simultaneous operation leads to the emergence of processes of becoming and decay within the cosmic order. For example, a human being simultaneously experiences both death and immortality. In humans, the mortal dimension, or decay, is represented by the body, while immortality, or becoming, is represented by the soul or the pure fire within the soul. The body, or appetites and desires, kill the living soul; conversely, what kills the body or suppresses appetites and desires keeps the soul alive. The fact that a human being is mortal in one aspect and immortal in another means that they are sometimes young and sometimes old. A human being transitions from one state to another over time. Opposites constantly shift positions in humans and the universe. Nothing in the universe is permanent. The only thing that is constant in the universe is the cosmic order itself.

In Heraclitus's ontology, there is not many worlds in the universe, but only one world. This is the physical world in which we live. The universe is an orderly, dynamic, and boundless whole that is always present and in a state of becoming. Although the universe exists spontaneously, it is in a constant state of flux, becoming, and change that will never end.⁵³ In Heraclitus, the Logos represents not only tension and conflict but also unity and reconciliation. The principles of unity, tension, and reconciliation ensure unity, integrity, harmony, and order in the universe. The Logos operates on the basis of these principles, and existence gains meaning and value. Where there is unity and harmony, there is conflict. Harmony always emerges from the conflict of opposites. Opposition gives rise to unity. Opposing things unite to create liberation. From this perspective, opposition or conflict is not non-existence, but rather existence. Everything arises as a result of harmony based on conflict. Conflict does not manifest as separation and annihilation, but as unity and harmony. Great harmony emerges from the world of opposites. Through conflict, opposing things come together, and the most beautiful harmony arises from what seems irreconcilable.⁵⁴ The tension in the universe is like the harmony between an arrow and a bow, or a bow and a lyre or a violin. The archer's hands draw the bowstring in the opposite direction, just as the musician's fingers move the violin strings apart. During this process, the arrow flies and flies, and similarly, sound, music (notes), is produced on the violin.⁵⁵ However,

⁵² Herakleitos, *Fragmanlar*, 58., 59., 60., 62., 88. ve 103. Fragmentler

⁵³ Herakleitos, *Fragmanlar*, 1. Fragment

⁵⁴ Herakleitos, *Fragmanlar*, 8. Fragment

⁵⁵ Herakleitos, *Fragmanlar*, 61. Fragment; Karl Vorlander, *Felsefe Tarihi*, çev. M. İzzet ve O. Saadeddin (İstanbul: İz Yayıncılık, 2004), 53

tension in the universe is not limited to a specific time and place. This necessary tension in the universe will continue indefinitely. If tension, effortlessness, or becoming were to cease one day, the universe would disintegrate. The universe can only maintain its existence through the harmony of the opposing tensions. Thanks to this opposition, the universe is constantly in motion. This makes the universe limitless and infinite. It is this tension that holds the universe together.⁵⁶ For example, the universe, representing the whole, is a harmony created by the struggle of opposites. The whole is not composed of individual things brought together, but of opposing things. There is no separation between objects. What we try to see as separate and opposing are actually the same thing. As seen in the examples given above—night and day, summer and winter, young and old, straight and crooked, up and down, war and peace, life and death, becoming and decay—all opposites are one and the same. Everything potentially carries its opposite within itself. Therefore, to say "night gives birth to day, and day to night" means "night is implicit day, and day is potential night." This is, in a sense, the resolution of the driving force and contradiction behind becoming. Thus, just as in Hegel, "every situation can transform into its opposite in Heraclitus as well."⁵⁷ The fundamental basis of reconciliation between opposing forces lies in the identity of those opposites. Every contradiction, tension, and conflict in the universe is dependent on this. Not only the laws of nature, but also the laws of humanity, morality, history, society, and the state are dependent on this. For example, morality arose as a result of a conflict between the natural and the spiritual, that is, a conflict between the individual and the social.⁵⁸ Similarly, the division of society into two classes—the common people and the aristocracy—is a consequence of this conflict. Therefore, there is no universal equality or universal citizenship. Equality and citizenship are the right of the aristocracy alone. If some are free and others are slaves, this stems from a natural necessity.⁵⁹

In Heraclitus's philosophy, the anthropological struggle is the battle between man and his passions and desires. This struggle culminates in the dominance of an aristocratic republic in politics. Heraclitus favors an aristocratic republic because he foresaw the rapid decay of democratic rule. He illustrates this idea with examples from the Persian Empire of his time, the merchant class who enriched themselves through collaboration with its powers, and the common people, whom he defines as the second largest class alongside the aristocracy. Classical democracy is one that enslaves the people, society, and state in every aspect, and where the value of knowledge and wisdom is not appreciated. In his philosophy of state and society, except for the

⁵⁶ Guthrie, *Yunan Felsefe Tarihi –Sokrates Öncesi İlk Filozoflar; Pythagorasçılar–*, 444

⁵⁷ Egon Friedell, *Antik Yunan'ın Kültür Tarihi*, çev. N. Aça (Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 1999), 140

⁵⁸ Ali Osman Gündoğan, *Ahlâktan Siyasete* (İstanbul: MKM Yayıncılık, 2011), 54

⁵⁹ Herakleitos, *Fragmanlar*, 53. Fragment

problem of freedom, Heraclitus does not think like the Cynics, Stoics, and anarchists on the problems of the state, society, social class, equality, and justice. In Heraclitus, “natural necessity is actually freedom, because for something to be as it ought to be by its nature means that there is nothing in it that is contrary to its nature or compelling. In light of this meaning, to say that man is by nature a free being is to reject any state of unfreedom in him.”⁶⁰ The Cynics, Stoics, and anarchists also accept that man is free as a natural necessity. However, Heraclitus considers this naturally necessary freedom only for the aristocracy, on the grounds that not everyone shares equally in the Logos, while excluding the vast majority of society, the common people and slaves. He does not accept absolute equality and absolute justice. According to him, contrary to what the Cynics, Stoics, and anarchists claim, no human being is ontologically, epistemologically, ethically, and politically equal. Absolute equality leads not to justice, but to injustice. Class division in society is a natural necessity according to the Logos. Society should be divided into two parts as a result of the senses and reason: the common people and the aristocracy. The common people are a mass that constitutes the vast majority of society, a reflection of the senses. The fundamental characteristic of the common people is that they act and judge based on their senses. They do not understand knowledge, science, wisdom, or virtue. They do not know how to behave, speak, or listen in any situation. They always prefer the valuable to the worthless, fixating on appearances. They are unaware of both constant change and the unchanging principle behind this change. Aristocrats, on the other hand, are a segment of society that bases its actions on reason and constitutes a very small part of the population. Because aristocrats act with reason, they choose the best in everything, make the most correct decisions, and know very well how to behave in any situation. This is because they do not make decisions based on their senses or feelings. The reason aristocrats are superior to the common people is that they have received a greater share of the Logos. Contrary to what the Stoics claimed, not every human being has received the same share of universal reason (Logos). Some have received more, and some less, of universal reason.⁶¹ Aristocrats have received a greater share of the Logos than the common people. Therefore, truly free individuals are aristocrats. In this case, the form of political governance should be aristocracy, not democracy. Only aristocrats should be in power; political governance is the most rightful and just right of the aristocrats, who possess a greater share of reason. They should govern society and the state. Since there can be no equal human beings, equality should not be sought in society or political governance.⁶² Therefore, Heraclitus interpreted peace

⁶⁰ Hatice Nur Erkızan, "Anarşist Düşüncenin Doğası, Tarihsel-Düşünsel Kökenleri ve Max Stirner Üzerine Birkaç Söz," *Düşünen Siyaset* 11 (2002): 49

⁶¹ Herakleitos, *Fragmanlar*, 9. ve 19. Fragmentler

⁶² Alaeddin Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi* (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2001), 126; Herakleitos'un ontolojisi için bk. Hüseyin Aydoğdu, "Herakleitos ve Whitehead'ın Ontolojilerinde Dinamik ve Organik Bir

in his understanding of ethics and politics in favor of the aristocratic class. It is not the people, but the aristocratic class that will bring about true peace in society. However, peace within the aristocratic class should be established not through determinism or chance, but on the basis of universal law, unity, and harmony. Since Heraclitus defines citizenship through the aristocratic class, absolute peace manifests itself primarily within the aristocratic class, not the people; it takes shape within the aristocratic class.

3. Peace/Love as a Unifying and Integrating Principle in Empedocles' Ontology

Empedocles, supporting Parmenides' views on existence, accepts that existence is eternal, unchanging, continuous, and impenetrable. Like Parmenides, Empedocles also believes that nothing can come from nothing, and that what truly exists cannot ultimately cease to exist and become nothing; that is, it is impossible for something that exists to cease to exist or for something to come from nothing.⁶³ Therefore, existence exists, and becoming and ceasing to exist are possible. Contrary to what Parmenides claims, there is movement, as Heraclitus stated. However, becoming and ceasing to exist is not the coming into being of something new from nothing or the going of something new from nothing; rather, becoming and ceasing to exist is in the sense that some things come together to form something new, or that the things that constitute something disperse and separate, resulting in that thing no longer existing as that thing. According to this, coming into being, or becoming, is the merging of existing things, while ceasing to exist, or ceasing to exist, is the separation of these things from one another.⁶⁴

In Empedocles, existence and the universe are not finished; they are in a constant state of change and becoming. The variability of things is based on the mixing or separation of certain fixed structural parts. However, as Parmenides said, existence is not singular but multiple, and it consists of things of material nature. In Empedocles, existence, or the unchanging elements, that is, the arche of everything, is not one as in Heraclitus, but multiple, consisting of four elements. These are fire (Zeus), earth (Hades), air (Hera), and water (Nestis). The four elements are uncreated, truly existing things that remain the same in themselves, indivisible and unchanging. They are also the components into which composite objects can be divided, and which cannot be reduced to anything else. Water represents the cold and wet state; earth the cold and dry state; air the hot and wet state; and fire the hot and dry state. In other words, fire is the great light that always shines; air is the life-giving element; and earth and water

Bütün Olarak Sınırsız Evren," *Kaygı. Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi* 31 (2018): 221-224 ; Hüseyin Aydoğdu, "Anarşizmin Tarihsel ve Düşünsel Kökenleri: Herakleitos, Kinikler ve Erken Stoacılık," *Özne: Felsefe, Bilim ve Sanat Yazıları* 32 (2020): 16-18

⁶³ Friedell, *Antik Yunan'ın Kültür Tarihi*, 226; Cevizci, *İlkçağ Felsefesi*, 79

⁶⁴ Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi 1 –Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi–*, 266

are the sources of life for mortal beings. Existence and change in the universe consist of the equal formation, combination, and separation of these four elements.⁶⁵ However, air does not become earth, nor does earth become air; the four elements always retain their essential properties. Furthermore, these four elements neither came into existence later nor will they cease to exist; they are eternal and everlasting. However, other beings that arise from them are finite because they came into existence later. Everything is created either by one of the four elements or by a mixture of all of them. The four elements are the primary elements that create concrete and composite objects in the world, that is, the sensory beings we refer to as "this" or "that." For example, earth arises from earth; water from water; air from air; and fire from fire. Similarly, blood contains equal amounts of each of the four elements; for example, one measure of fire, one measure of air, one measure of water, and one measure of earth. In contrast, bone is composed of one measure of fire, half that amount of earth, and half that amount of water. Blood and flesh, on the other hand, are composed of the four root substances in equal proportions.⁶⁶

Empedocles, like Heraclitus, argues that there is only one world in the universe. This is the physical world in which we live. This physical world, which is constantly changing and transforming, is composed of the four elements. Again, the universe is not static; it is in a constant state of change and transformation. The transition from one to many in the universe consists of the mixing and separation of the four elements, and therefore, of movement and change. Existence is nothing more than the merging and separation of the four elements.⁶⁷ Since the four elements fill all space, there is no emptiness in the universe. The four elements completely fill all space. Although the four elements are eternal, unchanging, and immutable, their merging and separation do not occur spontaneously, by chance, or mechanically. These four principles cannot come together and mix on their own. There are two principles that cause the combination and separation of the four elements. These are Love and Strife, or Friendship and Discord. Love or Friendship is the unifying principle, while Hate or Discord is the dissolving principle that causes the separation of the elements. These two principles are the reason why the four elements unite and separate from each other. They also regulate movement and change in the universe. In the universe, there is a successive process of dominance between Love and Hate. One of these principles has always dominated the universe. This dualism is present in everything and every situation in the universe. It manifests itself in beauty and ugliness, speed and slowness,

⁶⁵ Diogenes Laertios, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, 406-407; G. W. F. Hegel, *Felsefe Tarihi - Thales'ten Platon'a Grek Felsefesi- 1. Cilt*, çev. D. B. Kılınc (İstanbul: NotaBene Yayınları, 2018), 286; Friedrich Nietzsche, *Platon Öncesi Filozoflar*, çev. N. Nirven (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2018), 280

⁶⁶ Kranz, *Antik Felsefe –Metinler ve Açıklamalar–*, 98-99, 119; Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi 1 –Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi–*, 268-269

⁶⁷ Vorlander, *Felsefe Tarihi*, 63

sleep and wakefulness, calmness and movement, silence and speech, cowardice and courage, creation and destruction, etc. In the universe, Love and Hate constantly change, representing the dominions of beings. Each one constantly hovers on the shores of existence and life. While one dominates the universe, the other seems to be waiting its turn.⁶⁸

In Empedocles' conception of the universe, the universe is not a finished, completed state; rather, it is a constant struggle stemming from the dominance of Love and Hate. Four opposing dominions have existed in the universe. In the first period, Love was the dominant force, and Hate was relegated to the periphery. This initial period of the universe is a state of unity where all elements are completely intertwined under the influence of Love, the unifying principle. This universe is a world where complete peace and tranquility reign. Here, reality manifests itself as a divine sphere. In the second period, Hate gradually begins to infiltrate the universe, and the unity and tranquility of the universe begin to disappear. Movement, change, and decay replace unity and tranquility. In this stage of the universe, through a kind of swirling motion of Hate, the heavier elements of existence begin to separate from the lighter elements. The heavier elements, water and earth, gather at the center, while the lighter elements, air and fire, occupy the periphery. Furthermore, under the influence of fire, air stabilizes, forming the crystal sphere of the sky. As the heavy mass at the center stabilizes, the water within the earth begins to emerge due to the effect of the swirling motion. In the third period, Love is completely removed from the universe, and the absolute dominance of Hatred begins everywhere. In this period, under the influence of Hatred, the divisive, dissolving principle, the distinct elements—earth, water, air, and fire—are completely separated from each other, with each element remaining alone, resulting in complete disintegration. The fourth period is when Love is reintroduced into the universe, and its dominance begins. Under the influence of Love, partial unification and partial separation, that is, creation and destruction, begin in the world. Following this period, the holistic sphere period begins, representing absolute unity, where everything is together and completely mixed with each other. The principle that currently dominates the universe is still Love. However, there is uncertainty about which period the universe is currently in. It could be the second period or the fourth.⁶⁹

Empedocles explained the relationship between the four elements in existence and nature by adapting it to psychology and human character. Empedocles attributed four fundamental traits of character: anger to fire, warmth to air, sadness to earth, and lethargy to water. According to him, just as in existence, the mixture and separation in

⁶⁸ Diogenes Laertios, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, 406-407; Nietzsche, *Platon Öncesi Filozoflar*, 277; Kranz, *Antik Felsefe –Metinler ve Açıklamalar–*, 103, 113

⁶⁹ Nietzsche, *Platon Öncesi Filozoflar*, 277 ve Cevizci, *İlkçağ Felsefesi*, 82

character are caused by Love and Hate. Love represents peace, becoming, and goodness; while Hate represents conflict, destruction, and evil. Love connects emotions and objects, while Hate separates them. Love is the source of positive, good emotions, while Hate is the source of negative, bad emotions. The metaphor of elements loving and hating remains valid today. The scientific equivalent of love and peace is "chemical coupling." The dualism of peace and conflict formed one of the fundamental principles in the chemistry of the natural scientist and philosopher Ernst Haeckel: "condensation and refinement, union and separation, attraction and repulsion, the desires and aversions of atoms, sympathy and antipathy."⁷⁰ According to this, every being has gradually transformed into an existing entity through the dominance of Love over Hate. Nature, as it were, subjects everything to experimentation, allowing those that are useful to survive and those that are not to perish. Thus, Empedocles explained evolution through the principles of Love and Hate, centuries before Darwin.⁷¹

Like Heraclitus, Empedocles was a synthetic philosopher. In Heraclitus's ontology, the unity of opposites first presented itself as a synthesis. Following Heraclitus's path, Empedocles based the harmony and order in existence and the universe on the unity of opposites. Opposites are the unchanging essence of becoming and decay. The dominance of Love in the universe represents the unity of opposites. However, this combination is expressed as follows:

"In this synthetic combination, which is a superficial relationship devoid of concept, partly related and partly unrelated, the contradiction arises of sometimes establishing the unity of these elements and sometimes their separation. The unity is not a universal unity in which these elements are one in their diversity and different in their unity, because these two stages, unity and diversity, are separate, and union and separation are completely ambiguous relationships."⁷²

According to these statements, nature is a synthesis. Nature is a unity composed of four elements, that is, a synthesis. In the universe, everything is divided into elements through conflict, then united in fire. Similarly, earth, air, and water unite in their own existence. The separation of the elements found in everything is "likewise necessarily the union of the parts of each element among themselves; on the one hand, that which separates is independently, at the same time, something that is united within itself."⁷³ Thus, in the universe, there is no unification without separation, and no separation without unification. This is nothing other than the state of identity

⁷⁰ Friedell, *Antik Yunan'ın Kültür Tarihi*, 226

⁷¹ Friedell, *Antik Yunan'ın Kültür Tarihi*, 226; Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi 1 –Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi–*, 279-280

⁷² Hegel, *Felsefe Tarihi -Thalesten Platoná Grek Felsefesi- 1. Cilt*, 287

⁷³ Hegel, *Felsefe Tarihi -Thales'ten Platon'a Grek Felsefesi- 1. Cilt*, 288-289

and non-identity. Then, the state of peace is identity, and the state of conflict is non-identity. Empedocles, accepting that man is a composite being composed of soul and body, says that he always acts under the influence of Love and Hate. According to him, although the body is mortal, the soul is immortal. The soul is the principle of life that manifests itself in perception and thought. The soul is also composed of four elements and is under the influence of Love and Hate. The soul, while living alongside sacred beings, is an immortal spirit exiled from the celestial realm to earth by a sin caused by Hatred. The soul can only escape this state by turning to Love and purifying itself. Absolute immortality can only be achieved through spiritual purification, which requires the dominion of Love and a philosophical understanding. Throughout life, one must strive for good. The soul's moral struggle, sowing seeds of love among beings and thus striving to monumentalize Love, is essential.⁷⁴ Thus, Empedocles interpreted the concept of peace by shifting it from an ontological axis to an ethical and political one.

4. Evaluation and Conclusion

In conclusion, the concept of peace is both one of the dominant foundational concepts and one of the ancient problems of philosophy. In philosophy, the concept of peace has been addressed and discussed not only in ethics and politics but also in ontology. In ontology, the concept of peace is used to mean harmony, unity, and wholeness; in ethics, tranquility, silence, calmness, trust, and friendship; in politics, peace, prosperity, serenity, justice, and equality; and in psychology, balance, calmness, serenity, and living in peace. In the ontologies of Heraclitus and Empedocles, the concept of peace stands out as the founding principle of existence. Peace is always a constructive principle in the creation of existence, in the attainment of unity, wholeness, harmony, and order in objects and the universe, in the achievement of inner peace by humans, and in the regulation of relationships between humans and humans, between humans and society, and between society and society. In this context, Heraclitus used the concept of peace in the sense of unity, wholeness, and harmony, while Empedocles used it in the sense of unity, love, friendship, and harmony. Although there are minor differences in the concept of peace in both philosophers, it is generally used in the sense of unity, harmony, and order, and always has a positive, constructive, unifying, and integrative meaning.

In the philosophies of Heraclitus and Empedocles, peace is a constructive and building principle of the order of existence and the universe. Since both philosophers are syncretic or synthesist, peace in their philosophies manifests itself as the unity of opposites. Heraclitus identifies nature with fire/Logos, that is, peace, while Empedocles identifies it with love, that is, peace. Thus, in both philosophers, peace is

⁷⁴ Cevizci, *İlkçağ Felsefesi*, 83-84

logical, not temporal.⁷⁵ That is, peace is the founding principle of existence and the cause and essence of universal order. Furthermore, in both philosophers, peace is a psychological, sociological, and historical principle as well as an ontological one. In a sociological and political sense, peace is the unity, the wholeness, of the self and the other. In society, the self and the other are an inseparable unity; society is built upon this unity. Peace is the union of oneness and multiplicity. At the same time, peace is unity within equality, difference, and opposition; it is immutability within movement and immutability. Peace represents unity above parts, multiplicities, and separations. Epistemologically, peace reflects knowledge about the limited (pera) and understandable world, stemming from the limitation of the unlimited (Apeiron).⁷⁶ That is, it expresses real knowledge, not speculative knowledge. Because everything in the universe represents peace that is not destructive, divisive, or othering. Peace, with its constructive and building nature, encompasses everything. As seen in Heraclitus and Empedocles, every crisis of ontological, epistemological, ethical, and political origin that can be experienced in the individual, in humanity, in nature, and in the universe can only be overcome through peace. Because peace is an ontologically and logically prioritized concept, theoretically and practically preceding everything.

Bibliography

- Akarsu, Bedia. *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. İnkılâp Kitabevi, 1988. [Scholar]
- Aktaş, Özgür ve Safran, Mustafa. "Evrensel Bir Değer Olarak Barış ve Barış Eğitiminin Tarihçesi." *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi* 172 (2013): 131–150. <https://doi.org/10.20296/tsad.21718>. [Scholar]
- Aristophanes. *Kuşlar*. Çev. A. Erhat – S. Eyupoğlu. Remzi Kitabevi, 1966.]
- Arslan, Ahmet. *İlkçağ Felsefe Tarihi 1 –Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi–*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006. [Scholar]
- Aydoğdu, Hüseyin. "Anarşizmin Tarihsel ve Düşünsel Kökenleri: Herakleitos, Kinikler ve Erken Stoacılık." *Özne: Felsefe, Bilim ve Sanat Yazıları* 32 (2020): 13–36. [Scholar]
- Aydoğdu, Hüseyin. "Herakleitos ve Whitehead'ın Ontolojilerinde Dinamik ve Organik Bir Bütün Olarak Sınırsız Evren." *Kaygı. Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi* 31 (2018): 217–238. <https://doi.org/10.20981/kaygi.475145>. [Scholar]
- Bréhier, Émile. *Histoire de la Philosophie*. Presses Universitaires de France, 2014. [Scholar]
- Büyükkakıncı, Erhan (Editör). *Barış Çalışmaları*. Adres Yayınları, 2018. [Scholar]
- Cevizci, Ahmet. *İlkçağ Felsefesi*. Say Yayınları, 2014. [Scholar]

⁷⁵ W. T. Jones, *Klasik Düşünce: Batı Felsefesi Tarihi, Birinci Cilt*, çev. H. Hünler (İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2006), 28

⁷⁶ Hilmi Ziya Ülken, *Varlık ve Oluş* (Ankara: Doğu ve Batı Yayınları, 2014), 96

- Diogenes Laertios. *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*. Çev. Candan Şentuna. Yapı Kredi Yayınları, 2003. [Scholar]
- Doğan, D. Mehmet. *Büyük Türkçe Sözlük*. Rehber Yayınları, 1992. [Scholar]
- Erkızan, Hatice Nur. "Anarşist Düşüncenin Doğası, Tarihsel-Düşünsel Kökenleri ve Max Stirner Üzerine Birkaç Söz." *Düşünen Siyaset* 11 (2002): 47–60. [Scholar]
- Fârâbî. *El-Medinetü'l Fazıla*. Çev. A. Arslan. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990. [Scholar]
- Friedell, Egon. *Antik Yunan'ın Kültür Tarihi*. Çev. N. Aça. Dost Kitabevi Yayınları, 1999. [Scholar]
- Göçmen, Doğan. "Felsefenin Kurucu Bir Kavramı Olarak Barış: Barış Ütopyalarının Doğuşu ve Bilimselleşmesi." *Sofist* 9 (2024): 59–106. <https://www.sofist.org/wp-content/uploads/2024/10/9-5.Dogan-Gocmen.pdf>. [Scholar]
- Guthrie, W. K. C. *Yunan Felsefe Tarihi –Sokrates Öncesi İlk Filozoflar ve Pythagorasçılar–*. Çev. E. Akça. Kabalıcı Yayınevi, 2011. [Scholar]
- Güçlü, Abdülbaki, Erkan Uzun, Serkan Uzun ve Ümit Hüsrev Yolsal. *Sarp Erk Ulaş Felsefe Sözlüğü*. Bilim ve Sanat Yayınları, 2002. [Scholar]
- Gündoğan, Ali Osman. *Ahlâktan Siyasete*. MKM Yayıncılık, 2011. [Scholar]
- Hamidullah, Muhammed. *İslâm Anayasa Hukuku*. Çev. V. Akyüz. Beyan Yayınları, 2005. [Scholar]
- Hamidullah, Muhammed. *İslam'da Devlet İdâresi*. Çev. H. Aktaş. Beyan Yayınları, 2020. [Scholar]
- Hegel, G. W. F. *Felsefe Tarihi -Thales'ten Platon'a Grek Felsefesi- 1. Cilt*. Çev. D. B. Kılınç. NotaBene Yayınları, 2018. [Scholar]
- Herakleitos. *Fragmanlar*. Çev. ve Yorum: C. Çakmak. Kabalıcı Yayınevi, 2005. [Scholar]
- Hobbes, Thomas. *Leviathan*. Çev. S. Lim. Yapı Kredi Yayınları, 2018. [Scholar]
- İbn Rüşd. *Tutarsızlığın Tutarsızlığı (Tehâfütü et-Tehâfüt)* 2 Cilt. Çev. K. Işık – M. Dağ. Kırkambar Yayınları, 1998. [Scholar]
- İbn Sînâ. *İşaretler ve Tenbihler*. Çev. A. Durusoy – M. Macit – E. Demirli. Litera Yayıncılık, 2005. [Scholar]
- İbn Sînâ. *Kitabü's-Şifa: Metafizik II*. Çev. E. Demirli – Ö. Türker. Litera Yayıncılık, 2005. [Scholar]
- İbn Sînâ. *Kitabü's-Şifa: Topikler*. Çev. Ö. Türker. Litera Yayıncılık, 2008. [Scholar]
- İmam Gazâlî. *İhyâu Ulûmi'd-Dîn* 4 Cilt. Çev. A. Serdaroğlu. Bedir Yayınevi, 1989. [Scholar]
- Jones, W. T. *Klasik Düşünce: Batı Felsefesi Tarihi, Birinci Cilt*. Çev. H. Hünler. Paradigma Yayıncılık, 2006. [Scholar]
- Kant, Immanuel. *Seçilmiş Yazılar*. Çev. N. Bozkurt. Remzi Kitabevi, 1984. [Scholar]
- Kılıç, Muhammed. "Aristo Şârihi İbn Rüşd'ün Hukuk ve Siyaset Felsefesi", Hayrettin Ökçesiz (Hazırlayan). *HfSA: Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi*, 16. *Kitap*, İstanbul Barosu Yayınları, 2007, 109-120. [Scholar]
- Kranz, Walther. *Antik Felsefe –Metinler ve Açıklamalar–*. Çev. S. Y. Baydur. Sosyal Yayınlar, 1984. [Scholar]
- Kur'an-ı Kerim*. Diyanet İşleri Başkanlığı, 2009. [Scholar]

- Lalande, André. *Vocabulaire Technique et Critique de la Philosophie*. Presses Universitaires de France, 2006. [Scholar]
- Locke, John. *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*. Çev. F. Bakırcı. Eksi Kitaplar, 2018. [Scholar]
- Mevlânâ Celâleddîn Rûmî. *Mesnevî 2* Cilt. Çev. A. Karaismailoğlu. Akçağ Yayınları/Yeni Şafak, 2004. [Scholar]
- Nietzsche, Friedrich. *Platon Öncesi Filozoflar*. Çev. N. Nirven. Pinhan Yayıncılık, 2018. [Scholar]
- Peters, F. E. *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*. Çev. ve Haz. H. Hünler. Paradigma Yayıncılık, 2004. [Scholar]
- Rousseau, Jean-Jacques. *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*. Çev. R. N. İleri. Say Yayınları, 2015. [Scholar]
- Seneca. *Ahlâki Mektuplar*. Çev. Türkân Uzel. Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.]
- Şenel, Alaeddin. *Siyasal Düşünceler Tarihi*. Bilim ve Sanat Yayınları, 2001. [Scholar]
- Tatlılıoğlu, Kasım. "Üniversite Öğrencilerinin Toplumsal Barışa İlişkin Algılarının Tespit Edilmesine Yönelik Bir Çalışma: Bingöl Üniversitesi Örneği." *Bingöl Araştırmaları Dergisi* 5, no. 2 (2019): 41–60. <https://izlik.org/JA68DF57LE>. [Scholar]
- Ülken, Hilmi Ziya. *Varlık ve Oluş*. Doğu ve Batı Yayınları, 2014. [Scholar]
- Vorlander, Karl. *Felsefe Tarihi*. Çev. M. İzzet ve O. Saadeddin. İz Yayıncılık, 2004. [Scholar]
- Wallace, Ruth A. ve Alison Wolf. *Çağdaş Sosyoloji Kuramları: Klasik Geleneğin Genişletilmesi*. Çev. L. Elburuz ve M. R. Ayas. Doğu Batı Yayınları, 2013. [Scholar]
- Yalvaç, Faruk. "İmmanuel Kant". Erhan Büyükkakıncı (Editör), *Barış Çalışmaları*, içinde (38-59), Adres Yayınları, 2018. [Scholar]
- Yaman, Ahmet. "Sulh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 37. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998, 485-489. [Scholar]
- Yeşilçayır, Celal. "Kant'ın Ebedi Barış Teorisinin Özgünlüğü." *Mavi Atlas* 7, no. 2 (2019): 108–120. <https://doi.org/10.18795/gumusmaviatlas.599785>. [Scholar]
- Zeller, Eduard. *Grek Felsefesi Tarihi*. Çev. A. Aydoğan. İz Yayıncılık, 2001. [Scholar]

Herakleitos ve Empedokles'te Varlığın Kurucu İlkesi Olarak Barış

Hüseyin Aydoğdu *

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz: Bu çalışmanın amacı, Herakleitos ve Empedokles'te varlığın değişim ve oluşumunun temel ilkesi olarak görülen barışın ontolojik olarak ne ifade ettiği ve neyi temsil ettiğini incelemektir. Barış yalnızca hukuki bir kavram değil, aynı zamanda felsefi, psikolojik, sosyolojik ve tarihsel bir kavramdır. Zaten barış kavramının kötülükten, çatışmadan ve savaştan kurtuluş, uyum içinde olma, birlik, bütünlük, sükûnet, sessizlik ve huzur içinde yaşamak gibi anlamları bunu doğrulamaktadır. Felsefede barış kavramı üzerine yapılan tartışmalar Antik Yunan felsefesinden Herakleitos ve Empedokles'e kadar geri gider. Barış kavramı oluş ve değişimin filozoflarından olan Herakleitos'ta birlik ve uyum, Empedokles'te ise sevgi ve uyum ifadeleri temsil etmiştir. Herakleitos, her varlığın daima bir değişim ve oluşum halinde olduğunu, duygular ve karakter dahil olmak her şeyin zıtlıklardan oluştuğunu kabul etmiştir. Ancak bu çatışma ve zıtlıklardan uyumsuzluk değil, barış ve uyum ortaya çıkmaktadır. Evrendeki değişimi ve oluşumu dolayısıyla barışı yöneten Logos'tur. Empedokles'in ontolojisinde ise varlıkta ve doğada oluş ve değişmeyi meydana getiren şey sevgi ile nefrettir. Sevgi, oluşu dolayısıyla barışı yani uyumu, nefret ise yok oluşu yani çatışmayı simgelemektedir. Varoluşta ve doğada nihai egemen sevgidir. Empedokles ayrıca sadece evrendeki değişimi ve oluşumu değil, aynı zamanda duyguları ve karakteri de sevgi ile açıklamıştır. Böylece hem Herakleitos'ta hem de Empedokles'te barış, fiili çatışmanın ve savaşın karştı olup, varlığın ve doğanın değişiminde ve oluşumunda rol oynayan yapıcı ve inşa edici temel ontik bir ilkedir. Var olan her şey bu çatışmazlık halinin yani uyumun ve düzenin bir sonucu olarak meydana gelmiştir. Bu nedenle barış, etik ve siyasi bir durumdan önce ontolojik ve varoluşsal bir ilkedir.

Öz: Herakleitos, Empedokles, Değişim, Oluş, Uyum, Barış.

1. Giriş: Felsefi Bir Problem Olarak Barış

Barış, disiplinler arası bir kavramdır. O sadece siyaset biliminin, hukukun, psikolojinin, sosyolojinin ve tarihin değil, aynı zamanda felsefenin de temel kavramlarından ve kadim problemlerinden biridir. Barışın ne olduğu onun belirleyici özelliklerinin neler olduğunun betimlenmesinden geçmektedir. Barış kavramı felsefede öncelikle metafizik ve ontolojik bir içerikte tartışılarak varlığın ve evrenin kurucu ve inşa edici bir ilkesi olarak görülmüştür, varlığın ve evrenin nasıl var

* Prof. Dr., Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü.

 ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3754-1858> , E-mail: huseyin.aydogdu@erzurum.edu.tr ,

Alıntı | Citation

Aydoğdu , Hüseyin . "Peace as the Fundamental Principle of Existence in Heraclitus and Empedocles." *Journal of International Peace Studies*, no. 1 (2024): e0102. <https://doi.org/10.5281/zenodo.20286881>

olduğuyula, diğer bir ifadeyle arkhe problemiyle birlikte tartışılıp değerlendirilmiştir. Barış kavramı çatışmanın veya savaşın karşıtı olup, ilk anlamı genellikle düşmanlığın olmaması halidir. Bununla birlikte barış kötülükten, çatışmalardan, kavgalardan, savaşlardan kurtuluş; sulh, uyum, birlik, bütünlük, sükûnet, sessizlik, güven, refah, huzur, adalet ve eşitlik içinde yaşamak; bir durumda veya olayda sevgi, şefkat, merhamet, hoşgörü ve adaletle davranmak; bolluk ve bereket içinde olmak gibi anlamlara da gelmektedir. Barış kavramının psikolojik, duygusal anlamı da vardır. Bu da insanın kendisiyle barışık olması, kendi içinde bir denge, dinginlik, sükûnet ve huzur içinde olması ve yaşaması demektir.¹

Felsefede barış, öncelikle varlığın ve varoluş biçiminin altında yatan temel ilkeyi ifade eder. Bu bakımdan barış, varlığın, sükûnet ve çatışmasızlık içinde bulunması halidir. Ayrıca barış, varlığın ve evrenin hem kendi içinde hem de birbirlerine karşı uyum içinde var olması, varlıkta özne ile nesnenin tam olarak uyuşması demektir. Bu durumda barış, varoluşun en temel ilkesidir; nesnenin, doğanın ve evrenin onunla düzenlenmesidir, aynı zamanda evrenin kaostan kozmosa geçmesidir. Buna göre hem varlık, doğa, evren kendi içlerinde ve karşılıklı ilişkilerinde hem de insan, toplum, devlet kendi iç yapılarında ve birbirleriyle ilişkilerinde barış ile uyum içinde bulunur. Bu açıdan ontolojik olarak barış, varlıkların birbirleriyle çatışmadan, uyum içinde var olabilmesi için gerekli olan temel koşuldur. Felsefede barış kavramı Pre-Sokratik dönemden itibaren birçok filozofun doğrudan veya dolaylı olarak dikkatini çekmiştir. Bunların başında hiç şüphesiz Herakleitos (MÖ 535-475) ve Empedokles (MÖ 494-434) gelir. Her iki filozofun ontolojisinde barış, yasa, düzen, uyum, sevgi, dostluk metaforları üzerinden tanımlanıp anlatılmıştır. Herakleitos ve Empedokles'te barış, varlığın ve doğanın temel ilkesi, kozmosun düzeni ve varlığın inşa edici ilkesi olarak görülüp tanımlanmıştır. Fakat her iki filozofta barış karşıtından (zıtlıklardan) ayrı düşünülüp değerlendirilmemiştir. Barış, sükûnet, uyum, düzen, dinginlik, doğruluk, adalet, eşitlik, huzur, sağlık gibi kavramlar kendi başlarına ele alındıklarında bile karşıtlarından ayrı olarak düşünülemezler, karşıtlarından daha fazla iyi olduklarından söz edilemezler. Bunlar ancak karşıtlarıyla birlikte değerlendirildikleri zaman iyi olurlar ve anlam kazanırlar.²

Barış kavramı ontolojinin yanı sıra etik ve siyasetinin de kurucu kavramlarından biridir. Etik, ruh dinginliği içerisinde yani duygulardan ve hazzardan arınmış

¹ André Lalande, *Vocabulaire Technique et Critique de la Philosophie* (Paris: Presses Universitaires de France, 2006), 401, 1164-1165; Abdülbaki Güçlü ve ark., *Sarp Erk Ulaş Felsefe Sözlüğü* (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2002), 642; D. Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul: Rehber Yayınları, 1992), 89; Özgür Aktaş ve Mustafa Safran, "Evrensel Bir Değer Olarak Barış ve Barış Eğitiminin Tarihçesi", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi* 172 (2013): 131; Kasım Tatlıoğlu, "Üniversite Öğrencilerinin Toplumsal Barışa İlişkin Algılarının Tespit Edilmesine Yönelik Bir Çalışma: Bingöl Üniversitesi Örneği", *Bingöl Araştırmaları Dergisi* 5, no. 2 (2019): 43-45

² Ahmet Cevizci, *İlkçağ Felsefesi* (İstanbul: Say Yayınları, 2014), 71

dengeli bir yaşantı içerisinde olmaktır; herkese sevgi, saygı, şefkat, merhamet, hoşgörü ve adaletle davranmaktır. Çünkü kişisel barış, uyum ve mutluluk, insanı herkesin kabul edebileceği evrensel etiğe götürecektir. Siyasette ise barış, özgürlüğün, eşitliğin ve adaletin herkese ve her şeye yayılmasıdır, uzlaşma kültürüdür, ayrıca toplumun uyum, güvenlik, çatışmazlık ve insanın hem başkasına hem de doğaya hükmetmemesi ve onu sömürmemesidir. Siyaset felsefesinde toplumun dolayısıyla barışın nasıl ortaya çıktığıyla ilgili birçok kuram vardır. Bunların başında zorunluluk kuramları, toplumsal sözleşme kuramları ve çatışmacı kuramlar gelmektedir. Zorunluluk kuramına göre toplum ve devlet dolayısıyla barış doğal bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır. Çünkü çatışma, savaş veya kaos varlığın doğasını ve düzenini, toplumsal düzeni ve barışı bozar. Bu da hem doğada hem de toplumda esaretliğe, eşitsizliğe ve adaletsizliğe neden olur. Toplumsal sözleşme, bireylerin karşılıklı uzlaşarak birbirlerini korumak için karşılıklı hak ve ödevlerini belirlediği varsayılan yaklaşımdır. Doğa durumundan medeni duruma geçişin ilk adımı olan ve ortak irade olarak tanımlanan toplumsal sözleşmede, çatışma ve savaşın ortaya çıkışı sebebi farklı şekillerde açıklanmış olsa da barış, bireyin ve toplumun her zaman kurucu ilkesi olarak görülmüştür. Örneğin, toplumsal sözleşmeyi Hobbes (1588-1679) insanın bencil arzularını, ihtiraslarını tatmin etme peşinde koşması sonucu herkesin herkesle savaş durumuna; Locke (1632-1704) paranın ortaya çıkmasına; Rousseau (1712-1778) da mülkiyetin ortaya çıkmasına bağlamıştır.³ Çatışmacı kuram ise toplumsal realiteyi ve toplumsal değişimi toplumdaki gruplar ya da sınıflar arasındaki sosyal, siyasi ve maddi eşitsizlikler üzerinden hareketle açıklayan sosyopolitik yaklaşımdır. Çatışmacı kuram, toplumu ve toplumsal süreçleri düzeni değil, farklılaşmayı ve çatışmayı temel ölçüt olarak açıklamıştır. Toplumun dolayısıyla devletin oluşumunda rekabeti, egemenliği, baskıyı ve çatışmayı ön plana çıkarmıştır. Bu kurama göre toplumsal düzenin var olma nedeni konsensüsten ziyade baskıdır. Bu sebeple toplumsal barış, baskı ya da çatışmanın bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Çatışmacı kuramlar işlevselciliğe karşı önemli bir seçenek olarak sunulmasına rağmen kendilerini birtakım kabuller ve önyargılardan kurtaramamışlardır. Çatışmacı kuramı savunanların başında Karl Marx, Max Weber ve Georg Simmel gelir.⁴

Felsefe tarihindeki tüm zorunlulukcu, sözleşmecî, tarihselci ve çatışmacı yaklaşımlar, bireyin içinde bulunduğu kişisel veya toplumsal savaş durumundan çıkarak hem birey hem de toplum için kalıcı bir iç barış ile dış barışı sağlamayı istemişlerdir. Felsefenin bilinen ilk kurucusu olan Thales (MÖ 623/624-548/545), İyonya şehir devletleri (Miletos, Myos, Priene, Efes, Kolophon, Lebedos, Teos, Erithrai, Klazomenai,

³ Thomas Hobbes, *Leviathan*, çev. S. Lim (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018), 99-101; John Locke, *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*, çev. F. Bakırcı (İstanbul: Eksi Kitaplar, 2018), 14-18; Jean-Jacques Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, çev. R. N. İleri (İstanbul: Say Yayınları, 2015), 80, 117, 119, 122, 133

⁴ Ruth A. Wallace ve Alison Wolf, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları: Klasik Geleneğin Genişletilmesi*, çev. L. Elburuz ve M. R. Ayas (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2013), 105-110

Phokaia, Samos ve Khios) arasında süren savaşların son bulması için barış esaslı projeler geliştirmiştir. Antik Çağ'da tragedya yazarları da bir anlamda Thales'in yolunu takip etmişlerdir. Örneğin Aristophanes (MÖ 446 – 386) barışı *Kuşlar* adlı yapıtında olduğu gibi tiyatro oyunları üzerinden tesis etmeye çalışmıştır. Aristophanes, bu eserinde barışı siyasi bir zeminde kraliyet evlilikleri aracılığıyla sağlamaya çalışmıştır. Atina ve Sparta şehir devletleri ile her bir tarafın müttefikleri arasında geçen Peloponnes Savaşları (MÖ 460 – 446, MÖ 431 – 404), Zeus'un göndermiş olduğu bir heyet sonucu, Tanrılar egemenliği kuşlara bırakması ve Krallık Pistherairos'a eş olarak verilmesi şartıyla son bulur.⁵ Stoacılar insanların ruh dinginliklerini sağlayarak doğaları gereği eşit olduklarından Helen ve barbar, özgür ve köle, soylu ve halk şeklinde bir ayırım yapmamalarını ve birbirlerine karşı saygılı olmalarını salık buyurmuşlardır. Böyle bir yaşam ise doğaya uygun yaşamakla gerçekleşir. Doğaya uygun yaşamak ise logosa uygun yaşamaktır dolayısıyla erdemli bir yaşam sürmektir.⁶ Aziz Augustinus (354-430), yeryüzünde ebedi barışı sağlamak için herkesin ve her şeyin yaratıcısı olan yüce Tanrı'ya mutlak olarak itaat edilmesini tavsiye etmiştir.⁷ Otuz Yıl Savaşları'nın son döneminde doğan William Penn'de (1644-1718), Avrupa'da toplumsal ve siyasi barışın ancak her Avrupa devletleri temsilcilerinin özellikle "Avrupalılık" bilinciyle katılacağı bir genel meclisin (Avrupa Parlamentosu) kurulmasıyla mümkün olabileceğini ileri sürmüştür. Penn'in hukuksal bir temele oturtulmasını istediği Avrupa Parlamentosu, barışa yönelik çalışmalar yapacaktır.⁸ Kendini adeta bir ebedi barış filozofu olarak tanımlayan Kant (1724-1804) ise barışı, "tüm düşmanlıkların sonu" olarak görmüştür ve onu hukukla temellendirmiştir. Ona göre de barış kurucu ilkedir ve barışla hem devletler arasında ileride çıkabilecek çatışma ve savaşların temel nedenleri baştan tamamen ortadan kaldırılmaktadır hem de ülkenin ekonomisi hızla toparlanmakta ve gelişmektedir.⁹ Fakat özgürlüğün ve barışın tam olarak ortaya çıkması için J. J. Rousseau'nun dediği gibi sivil devlet yeterli değildir. İnsanın ahlâklı bir varlık olması, insan yeteneklerinin geliştirilmesi, aynı zamanda hem devlet içinde hem de devletler arasında adalet ve sonsuz barışın elde edilmesi gerekli ve zorunludur.¹⁰

⁵ Aristophanes, *Kuşlar*, çev. Azra Erhat – Sabahattin Eyupoğlu (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1966), 145-147; Özgür Aktaş ve Mustafa Safran, "Evrensel Bir Değer Olarak Barış ve Barış Eğitiminin Tarihçesi", 132

⁶ Seneca, *Ahlâki Mektuplar*, çev. Türkân Uzel (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992), Mektup II, 16, 57; Diogenes Laertios, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, çev. Candan Şentuna (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları), 2003, 332

⁷ Celal Yeşilçayır, "Kant'ın Ebedi Barış Teorisinin Özgünlüğü", *Mavi Atlas*, 7(2)/2019, 110

⁸ Celal Yeşilçayır, "Kant'ın Ebedi Barış Teorisinin Özgünlüğü", 111

⁹ Immanuel Kant, *Seçilmiş Yazılar*, çev. N. Bozkurt (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1984), 227, 229; Doğan Göçmen, "Felsefenin Kurucu Bir Kavramı Olarak Barış: Barış Ütopyalarının Doğuşu ve Bilimselleşmesi," *Sofist* 9 (2024): 65-66; Celal Yeşilçayır, "Kant'ın Ebedi Barış Teorisinin Özgünlüğü", 110-113

¹⁰ Faruk Yalvaç, "Immanuel Kant". Erhan Büyükkancı (Editör), *Barış Çalışmaları*, içinde (38-59), (Ankara: Adres Yayınları, 2018), 47

Barış kavramı sadece Batı felsefesinde değil, İslâm felsefesinde de felsefenin öncelikli konularından biri olmuştur. İslâm felsefesinde de barış, Batı felsefesinde olduğu gibi, ontolojik, egzistansiyalist, siyasi ve etik bir çerçevede ele alınmıştır. İslâm felsefesinde barış düşüncesi, yalnızca savaşın yokluğu anlamında değil, insanın kendisiyle, toplumla, varlıkla ve Tanrı ile uyum içerisinde yaşaması şeklinde çok katmanlı bir anlayışa dayanır. Arapça “selâm” kökünden türeyen barış kavramı, daha ziyade güvenlik, huzur ve esenlik anlamlarına gelir. Zaten İslâm sözcüğünün anlamlarından biri de barıştır. Bu nedenle İslâm filozofları barışı hem varlığın hem bireysel ahlâkın hem de siyasal düzenin temel ilkelerinden biri olarak değerlendirmişlerdir.¹¹ Özellikle klasik İslâm filozofları, erdemli insanın yetiştirilmesini ve erdemli toplumun kurulmasını barışın en yüksek biçimi olarak görmüşlerdir. Bu yaklaşım, Kur'an'ın insanlık tasavvuru ile Antik Yunan siyaset felsefesinin birleşiminden doğan özgün bir medeniyet anlayışını yansıtır.

İslâm'da varlığın yüzünü ve kişinin iradesini evrensel iradeye yönlendirmesiyle ontolojik barış ile kişisel barış başlar. Kişisel barış toplumsal barışa, o da devlet içinde ve devletler arasında barışa doğru evrilir. Kur'an'da Allah, insanları barış evine/barış yurduna (Darüsselam) davet eder. Kur'an'da barış, ilahî düzenin ve birliğin temel unsurlarından biri olarak sunulur. “Allah, esenlik yurduna çağırır ve dilediğini doğru yola iletir.”¹² ve “Allah, gökleri ve yeri yaratan, gökten yağmur indiren ve onunla size rızık olarak türlü meyveler çıkaran, emri gereğince denizde yüzmek üzere gemileri emrinize veren, nehirleri de hizmetinize sunandır. O, âdetleri üzere hareket eden güneşi ve ayı sizin hizmetinize sunan, geceyi ve gündüzü sizin emrinize verendir.”¹³ ayetleri dünyanın ve evrenin ontik bir düzen, birlik, uyum ve aynı hedef içinde olduğunu, bununla birlikte “Ey iman edenler! Hepiniz topluca barış ve güvenliğe (İslâm'a) girin. ...” ayeti,¹⁴ toplumsal düzenin ancak uzlaşma ve adalet temelinde sürdürülebileceğini göstermektedir. Ayrıca Kur'an'da Allah'ın isimlerinden birinin “es-Selâm” olması,¹⁵ barışın metafizik, ahlâki ve siyasal bir değer taşıdığına işaret eder. El-Kindî, Fârâbî, İbn Sînâ, Gazâlî, İbn Rüşd gibi birçok İslâm filozofu âlemi, ay altı âlem ve ay üstü âlem diye ikiye ayırarak ay altı âlemi kevn ve fesâd (oluş ve bozuluş) âlemi olarak görmelerine rağmen, âlemin dolayısıyla varlığın yönü yokluğa doğru değil, aksine mükemmel varlık (tam varlık) olmaya doğrudur. İslâm filozofları bu metafizik çerçeveyi aynı zamanda ahlâk ve siyaset düşüncesine taşımışlardır.

¹¹ Ahmet Yaman, “Sulh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 37, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 485

¹² *Kur'an-ı Kerim*, Yunus 10/25

¹³ *Kur'an-ı Kerim*, İbrahim 14/32-33

¹⁴ *Kur'an-ı Kerim*, Bakara 2/208

¹⁵ *Kur'an-ı Kerim*, Haşr 59/23

İslâm felsefesinde barış düşüncesinin sistematik biçimde ele alınışı ilk kez Fârâbî (870 – 950) ile başlamıştır. Onun *El-Medinetü'l Fazıla* adlı eseri, erdemli toplumun nasıl kurulacağını açıklayan önemli bir siyaset teorisi. Fârâbî'ye göre insan, doğası gereği toplumsal bir varlıktır ve tek başına yetkinliğe ulaşamaz.¹⁶ İnsanların birlikte yaşamaları ise ancak adalet, iş birliği ve ahlâki uyum sayesinde mümkündür. Bu nedenle filozof, ideal toplumun temelini savaş değil, karşılıklı yardımlaşma yani barış üzerine kurmuştur. Fârâbî'nin siyaset anlayışında barış, yalnızca siyasal istikrarı ifade etmez. Ona göre gerçek barış, insanların mutluluğa ulaşmalarını sağlayan düzenin kurulmasıdır. Toplumda, varlıkta ve evrende düzeni ve barışı sağlayan ise adalet ve erdemlilik. Sürekli barış için erdemli yaşam artırılarak çoğaltılmalıdır. Bu yapılmadığı sürece düzen, barış, erdemlilik dolayısıyla mutluluk ortadan kalkacaktır.¹⁷ Bu mutluluk ise maddi hazlardan ziyade aklî ve manevi yetkinlik ile ilişkilidir. Erdemli şehirde bireyler birbirlerinin eksikliklerini tamamlar ve ortak iyiyi hedeflerler. Böylece toplumsal çatışmalar en aza iner. Fârâbî'nin düşüncesinde savaş ancak zorunlu durumlarda meşru kabul edilir; asıl amaç gerçek ve sürekli mutluluğa ulaşmak için düzenin korunması ve adaletin tesisidir, yani mükemmel toplum olan erdemli şehrin korunmasıdır.¹⁸

Benzer şekilde İbn Sînâ'da (980 – 1037) insanın toplumsal doğasına vurgu yapmıştır. Ona göre insan tek başına yaşayamaz; ihtiyaçlarını karşılamak için diğer insanlarla iş birliği yapmak zorundadır.¹⁹ Bu zorunluluk, toplum içerisinde hukuk ve ahlâk kurallarının ortaya çıkmasına neden olur. Filozof, adaletin olmadığı bir toplumda gerçek huzurun mümkün olmayacağını savunur. Bu nedenle yöneticinin temel görevi, bireyler arasında dengeyi sağlamak ve toplumsal barışı korumaktır. İbn Sînâ'nın düşüncesinde barışın psikolojik boyutu da vardır. Ona göre insan ruhunda öfke, hırs ve korku gibi unsurlar kontrol altına alınmadığında toplumsal çatışmalar ortaya çıkar.²⁰ Bu nedenle bireysel ahlâk ile siyasal düzen arasında doğrudan bir ilişki vardır. Erdemli bireylerden oluşan toplum daha barışçıl olur. Böylece içsel huzur ile toplumsal barış birbirini tamamlayan iki unsur hâline gelir.

İslâm düşüncesinde barış kavramının ahlâki ve siyasi temellerini geliştiren önemli isimlerden biri de Gazâlî (1058 – 1111) olmuştur. Ona göre insanın en büyük problemi nefsinin arzularına teslim olmasıdır.²¹ Nefsin kontrol altına alınması ise hem bireysel

¹⁶ Fârâbî, *El-Medinetü'l Fazıla*, çev. Ahmet Arslan (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990), 69

¹⁷ Fârâbî, *El-Medinetü'l Fazıla*, 70, 101, 105

¹⁸ Fârâbî, *El-Medinetü'l Fazıla*, 70

¹⁹ İbn Sînâ, *Kitabü's-Şifa: Topikler*, çev. Ömer Türker (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2008), 7; İbn Sînâ, *Kitabü's-Şifa: Metafizik II*, çev. Ekrem Demirli - Ömer Türker (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2005), 198

²⁰ İbn Sînâ, *Kitabü's-Şifa: Metafizik II*, 201-204; İbn Sînâ, *İşaretler ve Tenbihler*, çev. Ali Durusoy – Muhittin Macit – Ekrem Demirli (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2005), 173-174

²¹ İmam Gazâlî, *İhyâu Ulûmü'd-Dîn*, C. 3, çev. Ahmed Serdaroğlu (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1989), 59-62

hem toplumsal huzurun ön şartıdır. Gazâlî, ahlâkı yalnızca bireysel bir mesele olarak görmez, toplum düzeninin korunması için de gerekli kabul eder. İnsanların kin, kibir ve ihtiras gibi duygulardan arınmaları toplumsal çatışmaları azaltacaktır. Gazâlî'nin düşüncesinde adalet kavramı merkezi bir yere sahiptir. Adaletin olmadığı yerde zulüm başlar, güven ortamı oluşmaz, fesâd yayılır ve toplum çözülmeye başlar.²² Bu nedenle yöneticilerin halk arasında eşitliği gözetmeleri gerekir. Gazâlî'nin düşüncesinde siyasal otoritenin temel amacı toplumun huzurunu korumaktır. Bundan ötürü İslâm siyaset düşüncesinde devletin varlık nedeni, baskı kurmak değil, güvenliği ve barışı sağlamaktır.

İbn Rüşd (1126 – 1198) ise barış düşüncesini varlık, akıl ve hukuk ekseninde değerlendirmiştir. Aristotelesçi metafizik ve siyaset anlayışından etkilenen İbn Rüşd'e göre âlemin, varlığın ve toplumun düzeni ancak aklın rehberliğiyle sağlanabilir. Düzenin ve barışın sebebi akıldır, dolayısıyla Tanrı'dır.²³ Toplumda aklın karşılığı hukuktur. İnsanlar arasında ortaya çıkan anlaşmazlıkların çözümünde hukukun üstünlüğü esas alınmalıdır. Adaletli olma erdemli bir tutumdur. Adalette dolayısıyla erdemlilikte önemli olan orta yoldur. Adalet orta yolun yani barışın ilkesidir. Ahlâken kötü olan bir kişi ya da hakim, adil bir kişi ya da hakim olamaz. Çünkü ahlâken kötü olan kişi ne erdemi ne de erdemin tözünü bilir. Kişi adil olduğu kadar hoşgörülü de olmalıdır.²⁴ Ona göre hakikate ulaşmanın farklı yolları vardır ve düşünsel çoğulculuk toplumsal gelişime katkı sağlar. Bu fikir, Endülüs medeniyetindeki çok kültürlü yapının önemli felsefi dayanaklarından biri olmuştur. Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudilerin bir arada yaşadığı Endülüs toplumunda barışın korunması, büyük ölçüde bu entelektüel hoşgörü ortamıyla ilişkilidir. Aslında bunun ilk örneği Medine Vesikası'dır.

Medine Vesikası (Medine Sözleşmesi veya Medine Anayasası), 622 yılında İslâm Peygamberi Hz. Muhammed'in liderliğinde Müslümanlar, Yahudiler ve müşrik Araplar arasında yapılmıştır. Vesika bir arada yaşama projesidir ve 47 maddeden oluşmuştur. Siyasi birlik, toplumsal dayanışma, ortak savunma ve konferatif bir yapıyı öngörmüştür. Vesikanın amacı, Medine'de özgür, adil, temel hak ve özgürlüklere saygılı, yaşamı güvence altına alan bir hukuk düzeni oluşturmaktır. Vesika, başta Evs ve Hazreç Arap kabileleri ile Benî Kaynuka, Benî Kurayza ve Benî Nadîr gibi büyük Yahudi kabileleri olmak üzere küçük ve büyük toplam yirmi yedi kavim ve aşiretler arasındaki çatışmalara son vermiştir. Belgede önce şehir devletini oluşturan gruplar sayılmakta ve bunların siyasi bir bütün (ümme) oluşturdukları belirtilmiştir. Vesika çok kültürlülüğü ve barışı esas alarak her insanı başka insanın hakkını korumakla görevlendirmiştir. Söz

²² İmam Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, C. 2, çev. Ahmed Serdaroğlu (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1989), 190-192

²³ İbn Rüşd, *Tutarsızlığın Tutarsızlığı (Tehâfütü et-Tehâfüt)*, C. 1, çev. Kemal Işık – Mehmet Dağ (İstanbul: Kırkambar Yayınları, 1998), 218, 219-220

²⁴ Muharrem Kılıç, "Aristo Şârihi İbn Rüşd'ün Hukuk ve Siyaset Felsefesi", Hayrettin Ökçesiz (Hazırlayan), *HfSA: Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi*, 16. Kitap, (İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları, 2007), 115

konusu vesikada hem herkesin kendisine ve başkasına hem de toplulukların kendi içlerinde ve birbirlerine karşı temel hakları ve sorumlulukları belirlenip imza altına alınmıştır. Vesika, bunlar ve daha birçok yönden İslâm dünyasında ilk anayasa özelliğini göstermektedir. Örneğin vesikada bir anayasa metni olarak yaşama, kültürel, sosyal, siyasi, ekonomik ve dini haklar, çok hukukluluk, savaş hukuku, toplumsal yardımlaşma, özgürlük, eşitlik, adalet, can, namus ve mal güvenliği, düşünce, kanaat, ifade ve inanç özgürlüğü, vatandaşlık ve devletin savunulması, devletin görev ve sorumlulukları dikkat çekicidir.²⁵

İslâm düşüncesinin kelâm ve felsefeden sonra üçüncü büyük kolu olan tasavvufi düşünce geleneği de İslâm felsefesindeki barış kavramına önemli katkılar sunmuştur. Özellikle Mevlânâ (1207 – 1273), sevgi merkezli yaklaşımıyla dikkat çekmiştir. Ona göre insanları birleştiren temel unsur sevgidir. Sevgi, varlığın, barışın ve mutluluğun usturlabıdır.²⁶ Sevginin olduğu yerde her türlü kötülük, kin ve düşmanlık ortadan kalkar. Fakat bunun için insan ruhunun olgunlaşması gerekir. Bu da ancak “Gel, gel, ne olursan ol, yine gel.” çağrısıyla hayat bulur. Bu çağrı, günümüzde bile tam karşılığını bulamayan bir kararlılıkla farklılıkları dışlamayan, çok kültürlülüğü esas alan evrensel bir barış anlayışını temsil eder.

Modern dönemde ise İslâm düşünürleri barış konusunu küresel ölçekte değerlendirmeye başlamışlardır. Özellikle savaşlar, sömürgecilik ve kültürel çatışmalar karşısında İslâm’ın barış mesajını yeniden yorumlamışlardır. Çağdaş Müslüman düşünürler, Kur’an’ın adalet ve merhamet ilkelerinin uluslararası ilişkilerde de geçerli olması gerektiğini savunmuşlardır. Onlara göre İslâm devletinde hem ulusal hukukta hem de uluslararası hukukta esas olan her zaman barış olmalıdır.²⁷ Bu bağlamda İslâm felsefesi, medeniyetler çatışmasını değil, medeniyetler arası diyalogu destekleyen bir yaklaşım geliştirmiştir. Böylece İslâm felsefesinde barış, ahlâki ve siyasal bir hedef olmanın yanında insanın varoluşsal amacının bir parçası olarak ortaya çıkmıştır. Fârâbî’den İbn Sînâ’ya, Gazâlî’den İbn Rüşd’e kadar pek çok düşünür, adalet, ahlâk ve akıl temelinde bir toplum düzeni tasarlamıştır. Bu düşünürlere göre gerçek barış, bireyin iç huzuru ile toplumsal düzenin uyum içerisinde birleşmesiyle mümkündür. İslâm felsefesinin sunduğu bu yaklaşım, günümüzde artan toplumsal kutuplaşma ve küresel çatışmalar karşısında hâlen önemli bir düşünsel kaynak olma niteliğini sürdürmektedir.

²⁵ Muhammed Hamidullah, *İslâm Anayasa Hukuku*, çev. Vecdi Akyüz (İstanbul: Beyan Yayınları, 2006), 96-102

²⁶ Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, *Mesnevî*, C. 1, çev. Adnan Karaismailoğlu, (İstanbul: Akçağ Yayınları/Yeni Şafak, 2004), 40

²⁷ Muhammed Hamidullah, *İslam’da Devlet İdâresi*, çev. Hamdi Aktaş (İstanbul: Beyan Yayınları, 2020), 114-120, 123-125

Bu şekilde barış kavramı hem Batı'da hem de Doğu'da felsefenin kadim problemlerinden birini olmayı sürdürerek günümüze kadar gelmiştir. Ancak barış kavramı ilk kez Kant ile felsefi bir sorun haline gelmiştir. Barışın etik ve siyasetteki bu kurucu anlamları bu çalışmanın kapsamının dışında olduğundan yani doğrudan konusu olmadığından, barış kavramı çalışma boyunca sınırlandırılarak yalnızca onun ontolojik anlamına odaklanılacaktır. Barışın ontolojik anlamının izleri ise özellikle Herakleitos ve Empedokles'in ontolojilerinden hareketle sürdürülecektir. Bu bağlamda İslâm felsefesinde barış kavramının metafizik, ontolojik, etik ve siyasal anlamı üzerinde durulmayacaktır. Çünkü bu yönlerin incelenmesi bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Bu nedenle, İslam felsefesindeki barış kavramı üzerine ayrı ve bağımsız bir çalışma yapmak gereklidir.

2. Herakleitos'un Ontolojisinde Karşıtlıkta Tekliğin ve Birliğin İlkesi Olarak Barış /Logos

Herakleitos'un felsefesi varlıkta ve doğada sürekli oluş ve değişim, varlıkta ve doğada bir gerilim ve çatışma olduğu görüşü ile doğa ile uyumun doğal bir zorunluluk olarak görülmesi gerektiği ve evrensel düzen fikrine dayanır. O da kendinden önceki doğa filozofları (Thales, Anaksimandros, Anaksimenes, Pisagor) gibi, ne hiçten hiçbir şey meydana gelebilir ne de var olan bir şey yok olabilir görüşüne sahiptir. Buna göre yokluktan bir şeyin meydana gelmesi veya var olan bir şeyin yokluğa gitmesi mümkün değildir. Bu nedenle evrendeki her varlığın temelinde olan ana maddeyi, ilkeyi, arkheyi, yani değişen şeylerin altında bulunan değişmeyen, aynı kalan varlığı bilmemiz gerekir. Herakleitos'a göre bu ilke, yani doğası gereği herhangi bir başka şeye dönüşebilecek ve herhangi bir şeyin kendisine dönüşebileceği şey ateştir. Var olan her şey ateşten meydana gelmiştir.²⁸ Her şey ateşten var olmuştur, sonra tekrar ateşe dönüşecektir. Bütün varlıkları değişmeden değişikliğe uğratan odur. Ateş tüm gücüyle yakarak ve yıkarak varlıkları değiştirir. Çünkü ateş kendisi bakımından en fazla harekete, en fazla kuvvete sahip tek ve özel varlıktır. Yanan şey sürekli değişmesine rağmen ateşin, alevin kendisi asla değişmez. Ateşin niteliği değişmediği gibi yanma süreci boyunca niceliği, miktarı da değişmez. O her zaman aynı ateştir, alevdir. Yanan şeyler başka oldukları halde ateş hep aynı ateştir. Ateşin şeylere ve şeylerin ateşe dönüşmesi, her zaman var olan bir değiş tokuştur. Evrende her zaman bazı şeyler ateşten diğer şeylere doğru, bazen de diğer şeyler ateşe doğru değişmektedir. Herakleitos, bu durumu "her şey ateşle takas olur, ateş de her şeyle; tıpkı altın ile malların ve mallar ile altının takas edilmesi gibi" diyerek ifade eder.²⁹ Yanma olayında her şey yanarak ateş olur. Ancak ateş, karşıtların kendisinden çıkabilecekleri bir şey değil doğası gereği değişerek zıttı

²⁸ Herakleitos, *Fragmanlar*, çev. ve yorum C. Çakmak (İstanbul: Kabalı Yayınevi, 2005), 30., 31., 64. ve 66. Fragmentler

²⁹ Herakleitos, *Fragmanlar*, 90. Fragment

olabilecek, karşıtlara dönüşebilecek bir şeydir. Bu nedenle ateş bir şey olmaktan çok bir süreçtir, bir oluş ve yok oluştur. Ateş sürekli hareket eden bir şeydir. Bu nedenle varlık oluşur.³⁰

Herakleitos'ta barışın karşıtı olan savaş, kozmik savaş ve antropolojik savaş olmak üzere ikiye ayrılır. Kozmik savaş, bir arada bulunan karşıt öğelerin birbirleriyle olan savaşıdır. Bu savaş oluşun nedenidir. Bu savaşın sonunda şeyler (nesneler) bu ya da şu şekilde ortaya çıkarlar ve içindekilerle birlikte evren oluşur. Herakleitos'a göre evrende sürekli bir oluş, mücadele, savaş vardır. Eğer evrende bu savaş, mücadele olmasaydı hiçbir şey olmazdı. Evren, karşıtların mücadelesinin meydana getirdiği bir uyum, armonidir. Varlıkların doğuşu ve meydana gelişi ancak birbirlerine karşıt olan ve bundan ötürü birbirlerini devam ettiren karşıtların çatışmasına bağlıdır. Ancak evrendeki değişim ve oluş başı boş değildir. Bunu yöneten bir yasa vardır. Bu yasa Logostur. Logosun fizik dünyadaki karşılığı ateştir. Buna göre ruhsal-maddesel bir ilke olan ateş, Logosun maddi yönüdür. Ateş, evrende hem her zaman var olan ve yaşayan tek güçtür hem de her şeyin birlik nedenidir, ruhun ve zihnin taşıyıcı ilkesidir.³¹ Evrende her varlığı değişmeden değişikliğe uğratan ateştir. Her şey ateşten var olmuştur, sonra tekrar ateşe dönüşecektir. Her şey, ateşin sıkışma ve seyrelme yoluyla dönüşümünden oluşur. Yalnız bu süreç rastlantısal ya da determinist bir mantık ile işlemez. Her şey ateşin de tabi olduğu bir yasaya, yani Logosa göre işler.³² Logos yalnızca varlığı ve evreni değil insanı, toplumu ve devleti de biçimlendirir. Evrende maddi ve manevi her şey, Logosun yasasına tabidir. Bu açıdan Logos, insandan, toplumdan ve varlıktan ayrı özel, üst ve evrensel bir yasadır.³³

Herakleitos'un ontolojisinde Logosun evrenin oluşumunda hareket ettiği üç temel önerme vardır. Bunlardan birinci önerme, sınırsız ve sonsuz oluş fikridir. Logos, varlıktaki oluşun sebebidir. Logos her şeyde ortaktır. Logos, evrende hiçbir nesneyi inceleyemez, her nesneye aynı mesafede yakın veya uzaktır. Logosun sayesinde hayatta ve evrende sürekli bir oluş vardır. Oluşu Logos yönettiğinden, oluşun başı ve sonu yoktur. Logos, varlıkta ve evrende üç ilke ekseninde hareket eder. Birincisi karşıtların uyumudur. Evrende çatışma olsa bile, bu, ayrışma ve yok olma şeklinde değil, tıpkı Whitehead'de olduğu gibi birlik ve uyum şeklinde gerçekleşmektedir. Karşıtların çatışmasından her zaman uyum ortaya çıkar. Her şey çatışmaya dayalı uyumun

³⁰ Ahmet Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi 1 –Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi–* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006), 188-189

³¹ Herakleitos, *Fragmanlar*, 30., 31., 64. ve 66. Fragmentler; Émile Bréhier, *Histoire de la Philosophie* (Paris: Presses Universitaires de France, 2014), 51-52; W. K. C. Guthrie, *Yunan Felsefe Tarihi –Sokrates Öncesi İlk Filozoflar ve Pythagorasçılar–*, çev. E. Akça (İstanbul: Kambalçı Yayınevi, 2011), 440

³² Herakleitos, *Fragmanlar*, 1., 72. ve 90. Fragmentler

³³ Walther Kranz, *Antik Felsefe –Metinler ve Açıklamalar–*, çev. S. Y. Baydur (İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1984), 57, 59; F. E. Peters, *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*, çev. ve haz. H. Hünler (İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2004), 208-211

sonucunda meydana gelir. Çatışma sayesinde karşıt olan şeyler bir araya gelir ve uzlaşmaz olarak görülenlerden en güzel uyum doğar.³⁴ Karşıt unsurlar arasındaki uyum, zorunlu olarak bir gerilimi ve çatışmayı gerektirir. Çünkü oluş için karşıtların savaşı zorunludur. Evrende bu gerilim asla son bulmaz. Eğer evrende mücadele bitseydi, o dağılırdı.³⁵ Evrende yalnızca görünen uyum yoktur, görünmeyen uyum da vardır. “Görünmeyen *harmonia* [uyum] görünenden daha güçlüdür”.³⁶ Evren, karşıtların mücadelesinin meydana getirdiği bir uyumdur, bir ahenktir ve bir bütündür. Varlıkların “doğuşu ve meydana gelişi ancak birbirlerine zıt olan ve bundan ötürü birbirlerini devam ettiren, varlıkta tutan zıtların çatışmasına” ve onları bu karşıtlığa rağmen bir arada tutan uyuma bağlıdır.³⁷ İkincisi, karşıtların özdeşliğidir. Herakleitos'ta bütün, karşıt şeylerden oluşur. Evrende varlıklar arasında bir ayrım yoktur. İnsanların ayrı ve karşıt diye görmeye çalıştığı şeyler aslında farklı şeyler değil aynı şeydir. Gece/gündüz, yaz/kış, genç/yaşlı, iyi ve kötü, haklı ve haksız, düz ve eğri, yukarı ve aşağı, savaş ve barış, tokluk ve açlık, yaşam ve ölüm, uyanık ve uyuyan, bilinç ve bilinçsizlik, birleşme ve ayrılma, oluşma ve bozulma, hatta iyilik ve kötülük bir ve aynıdır.³⁸ Her karşıtın temelinde uzlaşma vardır. Çatışma sonucunda ortaya çıkan uzlaşma her şeyin oluş temelidir. Üçüncüsü ise Logosun, savaşın, gerilimin evrensel yaratıcı ve yönetici yasası olmasıdır. “Savaş her şeyin babası ve kralıdır, kimini Tanrı, kimini insan olarak ortaya çıkarır; kimini köle, kimini özgür kılar.”³⁹ Herakleitos'un ontolojisinde savaş, evrende barışla sonuçlanacak şekilde kolektif bir eylemdir. Çünkü savaşın yasası Logosa bağlıdır, Ondan ayrı bir şey değildir, Onunla özdeştir.⁴⁰ Evrendeki oluşun, çatışmanın, eşzamanlı karşıt gerilimlerin yasası Logostur. Eğer evrende durağanlık, çabasızlık, oluş olmamış olsaydı, o dağılırdı. Evren varlığını, ancak karşıtların ters yönde gerilimlerinin uyumuyla sürdürür. Karşıtlık sayesinde evren, sürekli hareket halindedir. Bu da evreni sınırsız ve sonsuz kılmaktadır.

Logosun evrenin oluşumunda hareket ettiği ikinci önerme, her şeyin sürekli hareket ve değişim içinde olmasıdır. Her şey akar, sürekli değişir. Evrende karşıtlar içinde yalnızca bir savaş değil, aynı zamanda bütün karşıtların içinde eridiği bir de birlik vardır. Karşıtların uyumu ilkesi bu sonucu verir. Evrende her şey akar ve sürekli değişir. Aynı ırmağa iki kez girilmez, çünkü sürekli akıp giden sular onu başka bir ırmak yapmıştır. Ne içine girilen ikinci ırmak birinci ırmaktır ne su aynı sudur ne de biz aynı biziz; yeni

³⁴ Herakleitos, *Fragmanlar*, 8. Fragment

³⁵ Guthrie, *Yunan Felsefe Tarihi –Sokrates Öncesi İlk Filozoflar ve Pythagorasçılar–*, 444

³⁶ Herakleitos, *Fragmanlar*, 54. Fragment

³⁷ Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi 1 –Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi–*, 190

³⁸ Herakleitos, *Fragmanlar*, 57., 58., 60., 67. ve 88. Fragmentler

³⁹ Herakleitos, *Fragmanlar*, 53. Fragment

⁴⁰ Guthrie, *Yunan Felsefe Tarihi –Sokrates Öncesi İlk Filozoflar; Pythagorasçılar–*, 454

sular akmaya devam etmektedir.⁴¹ Sular değişir, ama ırmak aynı kalır. Çünkü sürekli akıp giden sular onu başka bir ırmak yapmıştır. Irmak her zaman sabit ve değişmez gibi görünse de sular sürekli bir değişim halindedir. Irmak sürekli aksa bile kendi özelliğini korumaktadır. Suları değişse de ırmak aynı ırmaktır. İnsan, toplum ve nesneler dünyası sürekli değişse bile kozmik sistemin kendisi değişmeden kalmaktadır. Evrende her şey böyle bir akış içindedir, her şey olur ve bozulur. Bu değişiklik bazen bir varlık içindeki gelişme şeklinde bazen de başka bir varlığa dönüşme şeklinde ortaya çıkar. Fiziksel şeylerin sürekli değişmesi, örneğin A'nın B'ye, B'nin A'ya doğru değişmesi döngüseldir. Her yokuşun bir inişi, her inişin bir yokuşu olması gibi. Dört öge de bu döngüsellliği yaşar. Toprağın ölümü suya, suyunki havaya, havanın ateşe, ateş de toprağa dönüşür.⁴² Evrende her şey akar (panta rei), hiçbir güç bu akışın önünde duramaz, ona set çekemez. Hiçbir şey olduğu gibi kalmaz, her şey hareket eder, her şey olacağına varır. Evrende kesintisiz devam eden kozmolojik ve psikolojik bir değişim vardır. Kozmolojik değişim sürecinde evren ontolojik gerçekliğini korumasına rağmen sürekli yenilenmektedir. Herakleitos'un bu oluş felsefesi kendisinden sonra Hegel, Bergson, Whitehead ve Einstein gibi birçok filozof ve bilim insanı tarafından farklı şekillerde olsa bile süreç felsefesine sadık kalınarak dile getirilmiştir. Evrende her şey her an değişmesine rağmen evrende oluş ve bozuluş tesadüfen veya mekanik değildir, belli bir yasaya göre gerçekleşmektedir. Değişende değişmeyen, değişmenin kendisine göre gerçekleştiği yasa, değişmenin mantığı olup, bu Logostur. Ateş bile bu yasaya tabidir. Bu yasanın bir gereği olarak ateş, daima belli bir ölçüyle yanmakta ve belli bir ölçüyle sönmektedir.⁴³ Logos, sadece yasa değildir, aynı zamanda orandır, düşüncedir, anlamdır, akıldır. Ancak Logos, ateş, evren veya Tanrı ayrı ayrı şeyler değildir, aksine Tanrı, evren, ateş ve Logos bir ve aynı şeylerdir. Bundan dolayı Herakleitos'un panteist bir evren ve Tanrı tasavvuru vardır. Tanrı ile evren birbirlerine özdeştir. Evrenin dışında bir Tanrı veya Tanrılar yoktur, Tanrı evrene içkindir. Buna göre "Tanrı, evrenin ilkesi olan ateşin en saf halidir. Logos, Tanrı'nın evrende iş gören bir güç, bir yasa olmak bakımından tanımlanmış adıdır."⁴⁴ Böylece Herakleitos'ta Logos, evrene içkin olan, ateşin bizzat kendisinde bulunan yasadır. Bu yasa ise karşıtların savaşına bağlı olarak doğan uyum yasasıdır. Ancak bu yasanın belli bir amacı yoktur. Tıpkı durmaksızın oyun oynayan bir çocuk gibidir. Nasıl ki çocuk, yalnızca oyun oynamak için eğlence olsun diye bütün oyunları oynarsa, aynı şekilde Tanrı veya Logos veya ateş herhangi bir amacı olmaksızın muayyen zamanlarda evreni meydana getirmekte ve yine muayyen zamanlarda onu ortadan kaldırmaktadır.

⁴¹ Herakleitos, *Fragmanlar*, 12. 49 a, ve 91. Fragmentler

⁴² Herakleitos, *Fragmanlar*, 36. ve 76. Fragmentler

⁴³ Herakleitos, *Fragmanlar*, 30. Fragment

⁴⁴ Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi 1 –Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi–*, 196

Logosun evrenin oluşumunda hareket ettiği üçüncü önerme ise dünyanın hep canlı kalan ateş olmasıdır. Herakleitos'ta dünya ezeli, ebedi ve sınırsızdır. Dünya her zaman vardı ve var olacaktır. Dünya hep canlı kalan ateştir. "Bütünün kendisi olan *kosmos*'u ne bir Tanrı ne de bir insan meydana getirmiştir. O, daima belli ölçülere göre yanan, belli ölçülere göre sönen ezeli ve ebedi ateştir."⁴⁵ Kozmos doğal dünya ve içindeki düzendir. Kozmos olan ateş hem ebediyen vardır hem de ebediyen canlıdır. Kozmosu canlı kılan ateşin ölçüyle alevlenmesi ve sönmesidir. Ateşin yoğunlaşma ve seyrelmesiyle diğer varlıklar meydana gelir, yani birden çokluğa geçiş başlar. Ateşin kendisinde oluş ve değişimin değişmeyen bir yasası vardır. Bunun da kaynağı Logostur.⁴⁶ Herakleitos'ta oluş ve değişim hep aynı çizgide değildir; ileriye doğru olabileceği gibi, geriye doğru da olabilir. Her şey sürekli aşağı ve yukarı akar. Çıkan ve inen yol bir ve aynıdır.⁴⁷ Ateş sayesinde evrende sürekli bir dönüşüm vardır. Fiziksel cisimler ve ruhlar, bu dönüşümün içindedir, ona tabidirler. Ateşin sayesinde her şey özünü koruyarak canlı kalmaktadır.⁴⁸

Varlığı oluş olarak gören Herakleitos'ta birden çokluğa geçiş oluş ve değişimle olur. Bu doluşun ve değişimin bulunduğu yer birliktir. Çünkü birlik olmaksızın çokluk, çokluk olmaksızın birlik olmaz. Herakleitos sadece bir oluş filozofu değil, aynı zamanda bir çokluk filozofudur. Çokluk veya karşıtlıklar olmaksızın varlık yani oluş olmaz. Ama çokluk düzensiz değildir, bir birliğe dayalıdır. "Bir olanın birliğinin meydana getiren veya mümkün kılan şey, çok olanın zıtsal gerilimidir. Bu gerilimi ortadan kaldırırsak, birliği de ortadan kaldırırız."⁴⁹ Herakleitos birlik olmaksızın çokluk, çokluk olmaksızın birliğin olamayacağını şöyle ifade etmiştir:

"İyi ile kötü bir ve aynı şeydir." "Yazının yolu düz ve eğridir." "İnen ve çıkan yol bir ve aynıdır." "Ölümsüzler ölümlü, ölümlüler ölümsüz. Biri diğerinin ölümünü yaşar, diğeri de ötekinin yaşamını ölür." "Aynı şeydir yaşayan ve ölen, uyanık ve uyuyan, genç ve yaşlı. Çünkü sonrakiler öncekilerle, öncekiler sonrakilerle yer değiştirir." "Çemberin çevresinde başlangıç ve son ortakır."⁵⁰

Bu fragmentlere göre hem varlıkta birlik ve çokluk bir ve aynı şeydir hem de varlıkta sürekli bir oluş ve bozuluş vardır. Bunların birlikte işlemesi kozmik düzen içindeki oluş ve bozuluş süreçlerinin ortaya çıkmasına neden olur. Örneğin insan aynı anda hem ölümü hem de ölümsüzlüğü yaşar. İnsanda ölümlü boyutu yani bozuluşu beden, ölümsüzlüğü yani oluşu ise ruh veya ruhtaki saf ateş temsil eder. Bedeni ya da iştihaları,

⁴⁵ Herakleitos, *Fragmanlar*, 30. Fragment

⁴⁶ Herakleitos, *Fragmanlar*, 33., 72. ve 114. Fragmentler

⁴⁷ Herakleitos, *Fragmanlar*, 60. Fragment

⁴⁸ Herakleitos, *Fragmanlar*, 62. Fragment

⁴⁹ Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi 1 –Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi–*, 192

⁵⁰ Herakleitos, *Fragmanlar*, 58., 59., 60., 62., 88. ve 103. Fragmentler

arzuları yaşayan ruhu öldürür, bedeni öldüren ya da iştihaları, arzuları engelleyen ise ruhu yaşar. İnsanın bir yönüyle ölümlü, diğer yönüyle ölümsüz olması, kimi zaman genç, kimi zaman yaşlı olması demektir. İnsan zaman içinde bir durumdan diğerine geçer. İnsanda ve evrende karşıtlıklar sürekli yer değiştirir. Evrende hiçbir şey kalıcı değildir. Evrende sürekli olan şey sadece kozmik düzenin kendisidir.

Herakleitos'un ontolojisinde evrende birçok dünya değil tek bir dünya vardır. Bu da yaşamış olduğumuz fizik dünyadır. Evren her zaman mevcut ve oluş halinde bulunan düzenli, dinamik ve sınırsız bir bütündür. Evren kendiliğinden var olmasına karşın son bulmayacak sürekli bir akış, oluş ve değişim içindedir.⁵¹ Herakleitos'ta Logos, sadece gerilimi ve çatışmayı değil aynı zamanda birliği ve uzlaşmayı da temsil eder. Evrendeki birliği, bütünlüğü, uyumu ve düzeni sağlayan birlik, gerilim ve uzlaşma ilkeleridir. Logos, bu ilkeler temelinde hareket eder ve varlık anlam ve değer kazanır. Birliğin, uyumun olduğu yerde çatışma vardır. Karşıtların çatışmasından her zaman uyum ortaya çıkar. Karşıtlık tekliği doğurur. Karşıt olan şeyler birleşerek kurtuluşu doğurur. Bu açıdan karşıtlık veya çatışma yokluk değildir, aksine var olmaktır. Her şey çatışmaya dayalı uyumun sonucunda meydana gelir. Çatışma, ayrışma ve yok olma şeklinde değil birlik ve uyum şeklinde gerçekleşir. Karşıtlıklar dünyasından büyük bir uyum ortaya çıkar. Çatışma sayesinde karşıt olan şeyler bir araya gelir ve uzlaşmaz olarak görülenlerden en güzel uyum doğar.⁵² Evrendeki gerilim tıpkı ok ile yaya ya da yay ile lirin veya kemanın uyuşması gibi bir şeydir. Okçunun elleri, yayla ipi ters yönde gerer, çalgıcının parmakları da kemanın tellerini birbirinden uzaklaştırır. Bu sırada ve bu sayede ok fırlar ve uçar, aynı şekilde kemanda da ses, musiki (nota) meydana gelir.⁵³ Yalnız evrende gerilim belli bir zamana ve mekâna ait değildir. Evrende zorunlu olan bu gerilim sonsuza kadar devam edecektir. Eğer evrende gerilim, çabasızlık ya da oluş bir gün son bulacak olursa evren dağılır. Evren varlığını ancak karşıtların ters yönde gerilimlerinin uyumuyla sürdürebilir. Karşıtlık sayesinde evren sürekli hareketlidir. Bu da evreni sınırsız ve sonsuz kılar. Varlığı, evreni bir arada tutan bu gerilimdir.⁵⁴ Örneğin bütünü temsil eden evren karşıtların mücadelesinin meydana getirdiği bir uyumdur. Bütün, tek tek bir araya getirilen şeylerden değil karşıt şeylerden oluşur. Nesneler arasında hiçbir ayırım yoktur. Bizlerin ayrı ve karşıt diye görmeye çalıştığı şeyler aslında aynı şeydir. Yukarıda da verilen gece ve gündüz, yaz ve kış, genç ve yaşlı, düz ve eğri, yukarı ve aşağı, savaş ve barış, yaşam ve ölüm, oluşma ve bozulma örneklerinde de olduğu gibi tüm karşıtlar bir ve aynıdır. Her şey karşıtını potansiyel olarak içinde taşır. Bu nedenle “gece, gündüzü doğurur, gündüz de geceyi” demek, “gece örtük

⁵¹ Herakleitos, *Fragmanlar*, 1. Fragment

⁵² Herakleitos, *Fragmanlar*, 8. Fragment

⁵³ Herakleitos, *Fragmanlar*, 61. Fragment; Karl Vorlander, *Felsefe Tarihi*, çev. M. İzzet ve O. Saadeddin (İstanbul: İz Yayıncılık, 2004), 53

⁵⁴ Guthrie, *Yunan Felsefe Tarihi –Sokrates Öncesi İlk Filozoflar; Pythagorasçılar–*, 444

gündüzdür, gündüz de potansiyel gecedir” demektir. Bu bir anlamda oluşun ardındaki itici gücün ve çelişkinin çözülmesidir. Böylece tıpkı “Hegel’de olduğu gibi Herakleitos’ta da her durum karşı duruma” dönüşebilmektedir.⁵⁵ Karşıtlıkların temelindeki uzlaşmayı sağlayan ise karşıtların özdeşliğidir. Evrendeki her çelişki, gerilim, savaş buna bağlıdır. Yalnızca doğa yasaları değil, insan, ahlâk, tarih, toplum ve devlet yasaları da buna bağlıdır. Örneğin ahlâk, doğal olan ile manevi-tinsel olanın bir çatışması sonucunda, yani bireysel olanla toplumsal olanın bir çatışması sonucu ortaya çıkmıştır.⁵⁶ Yine toplumun halk ve aristokratlar diye iki sınıfa ayrılması, bu savaşın bir sonucudur. Bu nedenle evrensel eşitlik, evrensel yurttaşlık yoktur. Eşitlik ve yurttaşlık yalnızca aristokratların hakkıdır. Eğer kimi özgür, kimi de köle ise bu doğal zorunluluktan kaynaklanmaktadır.⁵⁷

Herakleitos’ta antropolojik savaş ise insanın tutku ve arzulara karşı verdiği savaştır. Bu savaş kendini siyasette ise aristokratik cumhuriyetin hakimiyeti ile son bulur. Herakleitos demokratik yönetimin kısa sürede bozulacağını ön görmesinden dolayı, aristokratik cumhuriyetten yanadır. Herakleitos bu düşüncesini dönemindeki Pers Devleti ve onun güçleriyle iş birliği yaparak zenginleşen tüccar sınıfından ve toplumu aristokratik sınıfla birlikte ikinci büyük sınıf olarak tanımladığı halk üzerinden farklı örnekler vererek anlatır. Klasik demokrasi halkın istediği insanı, toplumu ve devleti her alanda köleleştiren, bilginin ve hikmetin kıymetinin bilinmediği demokrasi şeklidir. Herakleitos, devlet ve toplum felsefesinde bir yönüyle özgürlük problemi hariç devlet, toplum, toplumsal sınıf, eşitlik ve adalet problemlerinde Kinikler, Stoacılar ve anarşistler gibi düşünmez. Herakleitos’ta “doğal zorunluluk aslında özgürlüktür, çünkü bir şeyin doğası gereği olması gerektiği gibi olması o şeyin kendisinde doğasına aykırı veya zorlayıcı hiçbir şeyin bulunmaması anlamına gelir. Bu anlam ışığında, insanın doğası gereği özgür bir varlık olduğunu söylemek, aslında onda her türlü özgür-olmama durumunu reddetmek demektir”.⁵⁸ Kinikler, Stoacılar ve anarşistler de insanın doğal bir zorunluluk olarak özgür olduğunu kabul eder. Ama Herakleitos bu doğal zorunlu özgürlüğü Logostan herkesin eşit oranda pay almadığı gerekçesiyle yalnızca aristokrasi sınıfı için düşünür, buna karşılık toplumun büyük bir çoğunluğu olan halkı ve köleleri dışta bırakır. Mutlak eşitliği ve mutlak adaleti kabul etmez. Ona göre Kiniklerin, Stoacıların ve anarşistlerin iddia ettiklerinin aksine, hiçbir insan ontolojik, epistemolojik, etik ve politik olarak eşit değildir. Mutlak eşitlik adalete değil, aksine adaletsizliğe yol açar. Toplumda sınıflaşma Logosun gereği doğal bir zorunluluktur. Toplum, duyular ve aklın bir sonucu olarak halk ve aristokratlar olmak üzere iki kısma

⁵⁵ Egon Friedell, *Antik Yunan’ın Kültür Tarihi*, çev. N. Aça (Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 1999), 140

⁵⁶ Ali Osman Gündoğan, *Ahlâktan Siyasete* (İstanbul: MKM Yayıncılık, 2011), 54

⁵⁷ Herakleitos, *Fragmanlar*, 53. Fragment

⁵⁸ Hatice Nur Erkızan, "Anarşist Düşüncenin Doğası, Tarihsel-Düşünsel Kökenleri ve Max Stirner Üzerine Birkaç Söz," *Düşünen Siyaset* 11 (2002): 49

ayrılmalıdır. Halk duyuların karşılığı olup toplumun büyük çoğunluğunu oluşturan bir yığındır. Halkın temel özelliği duyularla hareket etmesi ve hüküm vermesidir. Halk, bilgi, bilim, hikmet ve erdemden anlamaz. Nerede nasıl davranacağını, konuşacağını ve dinleyeceğini bilmez. Her zaman değerli olanı değersiz olana tercih eder, dış görünümlere takılır. Ne sürekli değişimin ne de bu değişimin arkasındaki değişmeyen ilkenin bilincindedir. Aristokratlar ise akıllı temel alan ve toplumun çok az bir kısmını oluşturan kesimdir. Aristokratlar akılla hareket ettiklerinden her şeyde en iyisini seçerler, en doğru olana karar verirler, nerede nasıl davranacaklarını da çok iyi bilirler. Çünkü duyularıyla veya hisleriyle karar vermezler.⁵⁹ Aristokratların halktan üstün olmalarının nedeni Logostan çok pay almalarıdır. Her insan evrensel akıldan (Logos) Stoacıların iddia ettiklerinin aksine aynı oranda pay almamıştır. Evrensel akıldan bazıları çok, bazıları da az pay almıştır. Aristokratlar halka göre Logostan daha çok pay almışlardır. Bu nedenle gerçek özgür kişiler aristokratlardır. Bu durumda siyasal yönetim şekli demokrasi değil, aristokrasi olmalıdır. Yönetimde yalnızca aristokratlar olmalıdır, siyasal yönetim akıldan çok pay alan aristokratların en doğru ve en haklı hakkıdır. Toplum ve devleti onlar yönetmelidir. Eşit insan olamayacağı için toplumda ve siyasal yönetimde eşitlik aranmamalıdır.⁶⁰ Dolayısıyla Herakleitos, etik ve siyaset anlayışında barışı aristokrat sınıfın lehine yorumlamıştır. Toplumda gerçek barışı sağlayacak olan halk değil, aristokrat sınıftır. Ancak aristokrat sınıf içindeki barış, determinizm veya tesadüf yoluyla değil, evrensel yasa, birlik ve uyum temelinde kurulmalıdır. Herakleitos vatandaşlığı aristokrat sınıf üzerinden tanımladığı için, mutlak barış öncelikle halkta değil, aristokrat sınıfta kendini gösterir; aristokrat sınıf içinde şekillenir.

3. Empedokles'in Ontolojisinde Birleştirici ve Bütünleştirici Bir İlke Olarak Barış/Sevgi

Empedokles, Parmenides'in varlıkla ilgili görüşlerini destekleyerek varlığın ezeli-ebedi, değişmez, sürekli ve içine nüfuz edilemez olduğunu kabul eder. Empedokles ayrıca tıpkı Parmenides gibi hiçten hiçbir şeyin meydana gelemeyeceğini, gerçekten var olanın da en sonunda yok olup hiçliğe gidemeyeceğini, yani var olan bir şeyin yokluğa gitmesinin veya yokluktan bir şeyin meydana gelmesinin imkânsız olduğunu düşünür.⁶¹ Bu nedenle varlık vardır, oluş ve yok oluş mümkündür. Parmenides'in iddia ettiğinin aksine Herakleitos'un dediği gibi hareket vardır. Ancak oluş ve yok oluş, yeni

⁵⁹ Herakleitos, *Fragmanlar*, 9. ve 19. Fragmentler

⁶⁰ Alaeddin Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi* (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2001), 126; Herakleitos'un ontolojisi için bk. Hüseyin Aydoğdu, "Herakleitos ve Whitehead'ın Ontolojilerinde Dinamik ve Organik Bir Bütün Olarak Sınırsız Evren," *Kaygı. Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi* 31 (2018): 221-224 ; Hüseyin Aydoğdu, "Anarşizmin Tarihsel ve Düşünsel Kökenleri: Herakleitos, Kinikler ve Erken Stoacılık," *Özne: Felsefe, Bilim ve Sanat Yazıları* 32 (2020): 16-18

⁶¹ Friedell, *Antik Yunan'ın Kültür Tarihi*, 226; Cevizci, *İlkçağ Felsefesi*, 79

bir şeyin yokluktan varlığa gelmesi veya varlıktan yokluğa gitmesi değildir, aksine oluş ve yok oluş, bazı şeylerin bir araya gelerek yeni bir şey oluşturmaları ya da bir şeyi meydana getiren şeylerin dağılıp ayrılmaları sonucu bu şeyin bu şey olarak artık ortada kalmaması anlamında bir şeydir. Buna göre varlığa gelme başka bir deyişle oluş, var olan şeylerin birleşmesi, varlıktan kesilme başka bir deyişle yok oluş ise bu şeylerin birbirlerinden ayrılmasıdır.⁶²

Empedokles'te varlık ve evren olmuş bitmiş değildir, sürekli bir değişim ve oluş içerisinde. Şeylerin değişkenliği ise sabit birtakım yapı parçalarının karışması ya da ayrışmasına dayanır. Ancak Parmenides'in dediği gibi varlık tek değil birden çoktur ve madde cinsinden şeylerdir. Empedokles'te varlık ya da değişmeyenler, yani her şeyin arkhesi Herakleitos'ta olduğu gibi bir tane değil çoktur, dört unsurdur. Bunlar; ateş (Zeus), toprak (Hades), hava (Hera) ve su (Nestis)'dur. Dört unsur yaratılmamış olup, gerçekten var olan kendi kendisiyle aynı kalan bir, bölünemez ve değişmez şeylerdir. Bunlar aynı zamanda bileşil nesnelerin kendilerine bölünemediği, başka bir şeye indirgenemez olan bileşenlerdir. Su, soğuk ve ıslak durumu; toprak, soğuk ve kuru durumu; hava, sıcak ve ıslak durumu; ateş, sıcak ve kuru durumu temsil etmektedir. Başka bir deyişle ateş, daima parlayan büyük ışık; hava, hayat veren unsur; toprak ve su ise ölümlü varlıkların hayat kaynaklarıdır. Varlık ve evrendeki oluş ve değişim bu dört unsurun eşit olarak meydana gelmesinden, birleşmesinden ve ayrılmalarından ibarettir.⁶³ Fakat bu dört unsurdan hava toprak, toprak da hava olmaz, dört unsur her zaman asli özelliklerini korurlar. Ayrıca dört unsur ne sonradan meydana gelmiştir ne de yok olacaktır; bunlar ezeli ve ebedidirler. Ancak bunlardan meydana gelen diğer varlıklar sonradan oldukları için sonludurlar. Her şey ya dört unsurun biriyle ya da hepsinin karışımıyla çoğalır. Dört unsur dünyada somut ve bileşik nesneleri, yani şu diye gösterdiğimiz duysal varlıkları meydana getiren ilk öğelerdir. Örneğin toprak, topraktan; su, sudan; hava, havadan; ateş, ateşten çoğalır. Yine kanda dört unsurun her birinden eşit miktarda, örneğin bir ölçü ateş, bir ölçü hava, bir ölçü su ve bir ölçü toprak vardır. Buna karşılık kemik bir ölçü ateş, onun yarısı kadar toprak ve yine yarısı kadar sudan meydana gelmiştir. Buna karşılık kan ve et, dört kök maddeden eşit oranda oluşmuştur.⁶⁴

Empedokles, Herakleitos gibi evrende tek bir dünyanın var olduğunu savunur. Bu da yaşamış olduğumuz fizik dünyadır. Her daim bir değişim ve dönüşüm içinde olan bu fizik dünya, söz konusu dört unsurdan meydana gelmiştir. Yine evren statik değildir,

⁶² Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi 1 –Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi–*, 266

⁶³ Diogenes Laertios, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, 406-407; G. W. F. Hegel, *Felsefe Tarihi -Thales'ten Platon'a Grek Felsefesi- 1. Cilt*, çev. D. B. Kılınc (İstanbul: NotaBene Yayınları, 2018), 286; Friedrich Nietzsche, *Platon Öncesi Filozoflar*, çev. N. Nirven (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2018), 280

⁶⁴ Kranz, *Antik Felsefe –Metinler ve Açıklamalar–*, 98-99, 119; Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi 1 –Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi–*, 268-269

sürekli bir değişim ve dönüşüm içindedir. Evrende birden çokluğa geçiş dört unsurun karışım ve ayrılmasından dolayısıyla hareketten ve değişimden ibarettir. Oluş dört unsurun birleşme ve ayrılmalarından başka bir şey değildir.⁶⁵ Dört unsur bütün mekânı doldurduğu için evrende boşluk yoktur. Dört unsur bütün mekânı tamamıyla doldurmuştur. Dört unsur öncesiz, sonrasız ve değişmez olmasına rağmen, onların birleşmesi ve ayrılmaları ne kendiliğinden ne tesadüfen ne de mekanik olarak gerçekleşir. Bu dört ilke kendi başlarına bir araya gelip karışamazlar. Dört unsurun birleşmesine ve ayrılmalarına neden olan iki ilke vardır. Bunlar Sevgi ve Nefret ya da Dostluk ve Uyuşmazlık'tır. Sevgi veya Dostluk birleştirici ilke, Nefret veya Uyuşmazlık ise unsurların ayrılmalarını sağlayıcı, çözücü ilkedir. Bu iki ilke dört unsurun birbirleriyle birleşme ve birbirlerinden ayrılma nedenidir. Bunlar aynı zamanda evrendeki hareket ve değişimi düzenlemektedir. Evrende Sevgi ve Nefret arasında birbirini takip eden bir egemenlik süreci bulunur. Evrene sürekli bu ilkedeki biri egemen olmuştur. Bu düalizm evrende her şeyde ve her durumda mevcuttur. Güzellik ile çirkinlik, çabukluk ile yavaşlık, uyku ile uyanıklık, sakinlik ile hareketlilik, susma ile konuşma, korkaklık ile cesurluk, oluş ve bozuluş vb. gibi kendilerini göstermektedir. Evrende Sevgi ile Nefret sürekli değişerek varlıkların hükümlerini temsil etmektedirler. Her biri her an varoluş ve yaşam kıyılarında dolaşmaktadır. Biri evrene hâkim iken diğeri adeta sırasını beklemektedir.⁶⁶

Empedokles'in evren tasavvurunda evren olmuş bitmiş değildir, evrende Sevgi ve Nefret'in egemenliğinden kaynaklanan sürekli bir mücadele vardır. Evrende karşılıklı olarak dört egemenlik yaşanmıştır. Evrende birinci dönemde hâkim güç sevgi olup Nefret evrenin en dışına itilmiştir. Evrenin bu ilk dönemi bütün unsurların birleştirici ilke Sevgi'nin etkisiyle birbirlerine tamamen karışmış olduğu bir birlik halidir. Bu evren tam bir barış ve sükûnetin egemen olduğu dünyadır. Burada gerçeklik kendini ilahi bir küre olarak göstermiştir. İkinci dönemde Nefret yavaş yavaş evrene sokulmaya başlayarak evrenin birliği ve sükûneti ortadan kalkmaya başlamıştır. Birliğin ve sükûnetin yerini hareket, değişim ve bozuluş almıştır. Evrenin bu aşamasında Nefret'in bir tür çevrinti hareketiyle varlığın ağır unsurları hafif unsurlardan ayrılmaya başlamıştır. Ağır unsurlar olan su ve toprak merkezde toplanırken, hafif unsurlar olan hava ve ateş çevrede yer almıştır. Ayrıca ateşin etkisi altında hava sabitleşip göğün kristal küresini oluşturmuştur. Merkezde bulunan ağır kütle sabitleşirken çevrinti hareketinin etkisiyle toprağın içinde bulunan su dışarı çıkmaya başlamıştır. Üçüncü dönemde Sevgi evrenden tamamen uzaklaştırılarak her yerde Nefret'in mutlak egemenliği başlamıştır. Bu dönemde ayırıcı, çözücü ilke olan Nefret'in etkisiyle, ayrı türden unsurlar, yani toprak, su, hava ve ateş birbirlerinden tümüyle ayrılarak he unsur

⁶⁵ Vorlander, *Felsefe Tarihi*, 63

⁶⁶ Diogenes Laertios, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, 406-407; Nietzsche, *Platon Öncesi Filozoflar*, 277; Kranz, *Antik Felsefe –Metinler ve Açıklamalar–*, 103, 113

kendi başına kalarak tam bir ayrışma gerçekleşmiştir. Dördüncü dönem ise Sevgi'nin yeniden evrene sokularak onun egemenliğinin başladığı dönemdir. Sevgi'nin etkisiyle dünyada kısmen birleşme, kısmen ayrılma yani oluş ve bozuluş başlar. Bu dönemin ardından, her şeyin bir arada ve birbirleriyle tam olarak karışmış bulunduğu, mutlak bir birliği temsil eden, bütünsel küre dönemi başlamıştır. Şu an evrene egemen olan ilke hâlâ Sevgi'dir. Ancak evrenin şu an hangi dönemde olduğuyla ilgili bir belirsizlik vardır. İkinci dönem olabileceği gibi dördüncü dönem de olabilir.⁶⁷

Empedokles, varlıkta ve doğada dört unsur arasındaki ilişkiyi psikolojiye, insan karakterine de uyarlayarak açıklamıştır. Empedokles, karakterin dört temel özelliğinden öfkeyi ateşe, sıcakkanlılığı havaya, hüznü toprağa ve uyuşukluğu da suya dayandırmıştır. Ona göre varlıkta olduğu gibi karakterde de karışım ve ayrışmayı meydana getiren şey, Sevgi ile Nefret'tir. Sevgi barışı, oluşu, iyiyi; Nefret ise çatışmayı, yok oluşu ve kötüyü temsil etmektedir. Duyguları ve nesneleri birbirine sevgi bağlarken, nefret de ayırmaktadır. Olumlu, iyi duyguların kaynağı Sevgi, olumsuz ve kötü duyguların kaynağı ise Nefret'tir. Unsurların sevmesi ve nefret etmesi metaforu günümüzde de geçerliğini korumaktadır. Sevginin, barışın bilimdeki karşılığı "kimyasal bağlantı"dır. Barış ile çatışma düalizmi doğa bilimci ve filozof Ernst Haeckel'in kimyasında "yoğunlaşma ile incelmeyi, birleşme ile kopmayı, çekme ile itmeyi, atomların istek ve isteksizliği, sempati ve antipatiyi" temel ilkelerinden birini oluşturmuştur.⁶⁸ Buna göre her varlık, Sevgi'nin Nefret karşısında egemenliğini sağlamasıyla aşama aşama birer mevcudiyet varlığına dönüşmüşlerdir. Doğa adeta her şeyi deneye tabi tutarak işine yarayanlar kalmakta, yaramayanlar ise yok olmaktadır. Empedokles böylece evrimi de Sevgi ve Nefret ilkeleriyle Darwin'den çok asırlar önce açıklamış olur.⁶⁹

Empedokles'de Herakleitos gibi sentezci bir filozoftur. Herakleitos'un ontolojisinde karşıtların birliği kendisini ilkin bileşim olarak sunmuştur. Empedokles Herakleitos'un yolunu takip ederek varlıkta ve evrendeki uyum ve düzeni karşıtların birliğine dayandırmıştır. Karşıtlıklar, oluş ve bozuluşun değişmez özüdür. Evrende Sevgi'nin egemenliği karşıtların birliğini temsil etmektedir. Ancak bu bileşim şöyle ifade edilir:

"Kavramdan yoksun, kısmen ilişkili kısmen ilişkisiz yüzeysel bir ilişki olan bu sentetik birleşmede, bazen bu elementlerin birliğinin bazense ayrılıklarının kurulması çelişkisi ortaya çıkar. Birlik, bunların türlü-lüklerinde bir, birliklerinde farklı olan uğraklar olduğu

⁶⁷ Nietzsche, *Platon Öncesi Filozoflar*, 277 ve Cevizci, *İlkçağ Felsefesi*, 82

⁶⁸ Friedell, *Antik Yunan'ın Kültür Tarihi*, 226

⁶⁹ Friedell, *Antik Yunan'ın Kültür Tarihi*, 226; Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi 1 –Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi–*, 279-280

evrensel birlik değildir, çünkü bu iki uğrak, birlik ve türlülük, ayrı düşerler ve birleşme ve ayrılma tamamen belirsiz ilişkilerdir.”⁷⁰

Bu ifadelere göre doğa bir bileşimdir. Doğâ, dört unsurdan meydana gelmiş bir birliktir, yani bir sentezdir. Evrende her şey çatışma yoluyla elementlere dağılır, sonra ateşte birleşir. Aynı şekilde toprak, hava ve su kendi varlıklarında birleşirler. Her şeyin içerisinde bulunan elementlerin ayrılması “aynı şekilde zorunlu olarak kendi aralarında her bir elementin parçalarının birleşmesidir; bir yandan, ayrıma giren şey, bağımsız olarak, aynı zamanda kendi içerisinde birleşmiş bir şeydir.”⁷¹ Böylece evrende ayrılma olmaksızın birleşme, birleşme olmaksızın da ayrılma meydana gelmemektedir. Bu, özdeşlik ve özdeş-olmama durumundan başka bir şey değildir. O zaman barış hali özdeşlik, çatışma hali ise özdeş-olmama durumudur.

Empedokles, insanın ruh ve bedenden oluşmuş bileşik bir varlık olduğunu kabul ederek onun daima Sevgi ve Nefret’in etkisi altında kalarak davrandığını söyler. Ona göre beden ölümlü olmasına karşın ruh ölümsüzdür. Ruh, kendisini algı ve düşüncede gösteren yaşam ilkesidir. Ruh da dört unsurdan meydana gelmiş olup Sevgi ve Nefret’in etkisi altındadır. Ruh kutsal varlıklarla birlikte yaşarken Nefret’in neden olduğu bir günahla göksel âlemden uzaklaştırılarak yeryüzüne sürgüne gönderilmiş ölümsüz bir tindir. Ruh bu durumdan ancak Sevgi’ye yönelip arınmasıyla kurtulabilir. Mutlak bir ölümsüzlüğe ulaşma sadece ve sadece ruhsal arınmayla, bu da Sevgi’nin egemenliğiyle ve felsefi bir kavrayışa sahip olmakla mümkün olur. İnsan hayatı boyunca iyiye yönelmelidir. Ruhun ahlâki bir mücadele içinde olması, varlıklar arasında sevgi tohumları ekmesi ve dolayısıyla Sevgi’yi anıtlştırmasının mücadelesini vermesiyle mümkündür.⁷² Böylece Empedokles, barış kavramını ontolojik bir eksenden etik ve siyasal bir eksene aktararak yorumlamış olur.

4. Değerlendirme ve Sonuç

Sonuç olarak barış kavramı felsefenin hem başat kurucu kavramlarından hem de kadim problemlerinden biridir. Felsefede barış kavramı sadece etik ve siyasette değil aynı zamanda ontolojide de ele alınıp tartışılmıştır. Barış kavramı ontolojide uyum, birlik ve bütünlük; etikte sükûnet, sessizlik, dinginlik, güven ve dostluk; siyasette sulh, refah, huzur, adalet ve eşitlik; psikolojide ise denge, dinginlik, sükûnet ve huzur içinde olma ve yaşama gibi anlamlarda kullanılmıştır. Herakleitos ve Empedokles’in ontolojilerinde barış kavramı varlığın kurucu ilkesi olarak ön plana çıkmıştır. Barış, varlığın meydana gelmesinde, nesnelerin ve evrenin birlik, bütünlük, uyum ve düzen kazanmasında, insanın ruh dinginliğine ulaşmasında, insan ve insan, insan ve toplum ile toplum ve toplum arasındaki ilişkilerin düzenlenmesinde her zaman inşa edici bir

⁷⁰ Hegel, *Felsefe Tarihi -Thalesten Platonâ Grek Felsefesi- 1. Cilt*, 287

⁷¹ Hegel, *Felsefe Tarihi -Thales’ten Platon’a Grek Felsefesi- 1. Cilt*, 288-289

⁷² Cevizci, *İlkçağ Felsefesi*, 83-84

ilkedir. Bu doğrultuda barış kavramını Herakleitos birlik, bütünlük ve uyumlu olma, Empedokles ise birlik, sevgi, dostluk ve uyumlu olma anlamlarında kullanmıştır. Barış kavramı her iki filozofta da küçük farklılıklar olmasına karşın genellikle birlik, uyum ve düzen anlamlarında kullanılmış olup her zaman olumlu, yapıcı, birleştirici ve bütünleştirici bir anlama gelmektedir.

Herakleitos ile Empedokles'in felsefelerinde barış, varlığın ve evrenin düzeninin yapıcı ve inşa edici bir ilkesidir. Her iki filozofta da bileşimci veya sentezci olduklarından felsefelerinde barış, kendisini karşıtların birliği olarak göstermektedir. Herakleitos, doğayı ateşle/Logosla yani barışla, Empedokles de sevgiyle yani barışla özdeşleştirmiştir. Böylece her filozofumuzda da barış, zamansal değil mantıksaldır.⁷³ Yani barış, varlığın kurucu ilkesi ve evrensel düzenin sebebi ve kendisidir. Ayrıca her iki filozofta barış, ontolojik olduğu kadar psikolojik, sosyolojik ve tarihsel bir ilkedir. Barış sosyolojik ve siyasi anlamda ben ve başkasının birliğidir, bütünlüğüdür. Toplumda ben ve başkası ayrılmaz bir birliktir, toplum bu birlik üzerine kurulmuştur. Barış, bir ve çokluğun birleşmesidir. Aynı zamanda barış, eşitlik, farklılık ve karşıtlıklar içinde birliktir, hareket ve değişmez içinde değişmezliktir. Barış, parçalar, çokluklar ve ayrıklıklar üstünde birliği temsil etmektedir. Epistemolojik olarak ise barış, sınırsızın (Apeiron) sınırlanmasından, sınırlı (pera) ve anlaşılır olan dünya hakkındaki bilgiyi yansıtmaktadır.⁷⁴ Yani spekülâtif bilgiyi değil, reel bilgiyi dile getirmektedir. Çünkü evrendeki her şey, bozucu, ayrıştırıcı ve ötekici olmayan barışı temsil etmektedir. Barış, yapıcı ve inşa edici özelliğiyle her şeyi kapsamaktadır. Herakleitos ve Empedokles'te görüldüğü gibi, bireyde, insanda, doğada ve evrende yaşanılabilir ontolojik, epistemolojik, etik ve politik kökenli her kriz ancak barış ile aşılmaktadır. Çünkü barış, ontolojik ve mantık öncelikli bir kavram olup, teorik ve pratik olarak her şeyi incelemektedir.

Kaynakça

Akarsu, Bedia. *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. İnkılâp Kitabevi, 1988. [Scholar]

Aktaş, Özgür ve Safran, Mustafa. "Evrensel Bir Değer Olarak Barış ve Barış Eğitiminin Tarihçesi." *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi* 172 (2013): 131–150. <https://doi.org/10.20296/tsad.21718>. [Scholar]

Aristophanes. *Kuşlar*. Çev. A. Erhat – S. Eyupoğlu. Remzi Kitabevi, 1966.]

Arslan, Ahmet. *İlkçağ Felsefe Tarihi 1 –Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi–*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006. [Scholar]

⁷³ W. T. Jones, *Klasik Düşünce: Batı Felsefesi Tarihi, Birinci Cilt*, çev. H. Hünler (İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2006), 28

⁷⁴ Hilmi Ziya Ülken, *Varlık ve Oluş* (Ankara: Doğu ve Batı Yayınları, 2014), 96

- Aydoğdu, Hüseyin. "Anarşizmin Tarihsel ve Düşünsel Kökenleri: Herakleitos, Kinikler ve Erken Stoacılık." *Özne: Felsefe, Bilim ve Sanat Yazıları* 32 (2020): 13–36. [Scholar]
- Aydoğdu, Hüseyin. "Herakleitos ve Whitehead'ın Ontolojilerinde Dinamik ve Organik Bir Bütün Olarak Sınırsız Evren." *Kaygı. Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi* 31 (2018): 217–238. <https://doi.org/10.20981/kaygi.475145>. [Scholar]
- Bréhier, Émile. *Histoire de la Philosophie*. Presses Universitaires de France, 2014. [Scholar]
- Büyükakıncı, Erhan (Editör). *Barış Çalışmaları*. Adres Yayınları, 2018. [Scholar]
- Cevizci, Ahmet. *İlkçağ Felsefesi*. Say Yayınları, 2014. [Scholar]
- Diogenes Laertios. *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*. Çev. Candan Şentuna. Yapı Kredi Yayınları, 2003. [Scholar]
- Doğan, D. Mehmet. *Büyük Türkçe Sözlük*. Rehber Yayınları, 1992. [Scholar]
- Erkizan, Hatice Nur. "Anarşist Düşüncenin Doğası, Tarihsel-Düşünsel Kökenleri ve Max Stirner Üzerine Birkaç Söz." *Düşünen Siyaset* 11 (2002): 47–60. [Scholar]
- Fârâbî. *El-Medinetü'l Fazıla*. Çev. A. Arslan. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990. [Scholar]
- Friedell, Egon. *Antik Yunan'ın Kültür Tarihi*. Çev. N. Aça. Dost Kitabevi Yayınları, 1999. [Scholar]
- Göçmen, Doğan. "Felsefenin Kurucu Bir Kavramı Olarak Barış: Barış Ütopyalarının Doğuşu ve Bilimselleşmesi." *Sofist* 9 (2024): 59–106. <https://www.sofist.org/wp-content/uploads/2024/10/9-5.Dogan-Gocmen.pdf>. [Scholar]
- Guthrie, W. K. C. *Yunan Felsefe Tarihi –Sokrates Öncesi İlk Filozoflar ve Pythagorasçılar–*. Çev. E. Akça. Kabcacı Yayınevi, 2011. [Scholar]
- Güçlü, Abdülbaki, Erkan Uzun, Serkan Uzun ve Ümit Hüsrev Yolsal Sarp Erk Ulaş. *Felsefe Sözlüğü*. Bilim ve Sanat Yayınları, 2002. [Scholar]
- Gündoğan, Ali Osman. *Ahlâktan Siyasete*. MKM Yayıncılık, 2011. [Scholar]
- Hamidullah, Muhammed. *İslâm Anayasa Hukuku*. Çev. V. Akyüz. Beyan Yayınları, 2005. [Scholar]
- Hamidullah, Muhammed. *İslam'da Devlet İdâresi*. Çev. H. Aktaş. Beyan Yayınları, 2020. [Scholar]
- Hegel, G. W. F. *Felsefe Tarihi -Thales'ten Platon'a Grek Felsefesi-* 1. Cilt. Çev. D. B. Kılınç. NotaBene Yayınları, 2018. [Scholar]
- Herakleitos. *Fragmanlar*. Çev. ve Yorum: C. Çakmak. Kabcacı Yayınevi, 2005. [Scholar]
- Hobbes, Thomas. *Leviathan*. Çev. S. Lim. Yapı Kredi Yayınları, 2018. [Scholar]
- İbn Rüşd. *Tutarsızlığın Tutarsızlığı (Tehâfütü et-Tehâfüt)* 2 Cilt. Çev. K. Işık – M. Dağ. Kırkambar Yayınları, 1998. [Scholar]
- İbn Sînâ. *İşaretler ve Tenbihler*. Çev. A. Durusoy – M. Macit – E. Demirli. Litera Yayıncılık, 2005. [Scholar]
- İbn Sînâ. *Kitabü's-Şifa: Metafizik II*. Çev. E. Demirli – Ö. Türker. Litera Yayıncılık, 2005. [Scholar]
- İbn Sînâ. *Kitabü's-Şifa: Topikler*. Çev. Ö. Türker. Litera Yayıncılık, 2008. [Scholar]
- İmam Gazâlî. *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* 4 Cilt. Çev. A. Serdaroğlu. Bedir Yayınevi, 1989. [Scholar]

- Jones, W. T. *Klasik Düşünce: Batı Felsefesi Tarihi*, Birinci Cilt. Çev. H. Hünler. Paradigma Yayıncılık, 2006. [Scholar]
- Kant, Immanuel. *Seçilmiş Yazılar*. Çev. N. Bozkurt. Remzi Kitabevi, 1984. [Scholar]
- Kılıç, Muhammed. "Aristo Şârihi İbn Rüşd'ün Hukuk ve Siyaset Felsefesi", Hayrettin Ökçesiz (Hazırlayan). *HfSA: Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi*, 16. Kitap, İstanbul Barosu Yayınları, 2007, 109-120. [Scholar]
- Kranz, Walther. *Antik Felsefe –Metinler ve Açıklamalar–*. Çev. S. Y. Baydur. Sosyal Yayınlar, 1984. [Scholar]
- Kur'an-ı Kerim*. Diyanet İşleri Başkanlığı, 2009. [Scholar]
- Lalande, André. *Vocabulaire Technique et Critique de la Philosophie*. Presses Universitaires de France, 2006. [Scholar]
- Locke, John. *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*. Çev. F. Bakırcı. Eksi Kitaplar, 2018. [Scholar]
- Mevlânâ Celâleddîn Rûmî. *Mesnevî 2* Cilt. Çev. A. Karaismailoğlu. Akçağ Yayınları/Yeni Şafak, 2004. [Scholar]
- Nietzsche, Friedrich. *Platon Öncesi Filozoflar*. Çev. N. Nirven. Pinhan Yayıncılık, 2018. [Scholar]
- Peters, F. E. *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*. Çev. ve Haz. H. Hünler. Paradigma Yayıncılık, 2004. [Scholar]
- Rousseau, Jean-Jacques. *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*. Çev. R. N. İleri. Say Yayınları, 2015. [Scholar]
- Seneca. *Ahlâki Mektuplar*. Çev. Türkân Uzel. Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.]
- Şenel, Alaeddin. *Siyasal Düşünceler Tarihi*. Bilim ve Sanat Yayınları, 2001. [Scholar]
- Tatlılioğlu, Kasım. "Üniversite Öğrencilerinin Toplumsal Barışa İlişkin Algılarının Tespit Edilmesine Yönelik Bir Çalışma: Bingöl Üniversitesi Örneği." *Bingöl Araştırmaları Dergisi* 5, no. 2 (2019): 41–60. <https://izlik.org/JA68DF57LE>. [Scholar]
- Ülken, Hilmi Ziya. *Varlık ve Oluş*. Doğu ve Batı Yayınları, 2014. [Scholar]
- Vorlander, Karl. *Felsefe Tarihi*. Çev. M. İzzet ve O. Saadeddin. İz Yayıncılık, 2004. [Scholar]
- Wallace, Ruth A. ve Alison Wolf. *Çağdaş Sosyoloji Kuramları: Klasik Geleneğin Genişletilmesi*. Çev. L. Elburuz ve M. R. Ayas. Doğu Batı Yayınları, 2013. [Scholar]
- Yalvaç, Faruk. "Immanuel Kant". Erhan Büyükkakıncı (Editör), *Barış Çalışmaları*, içinde (38-59), Adres Yayınları, 2018. [Scholar]
- Yaman, Ahmet. "Sulh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 37. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998, 485-489. [Scholar]
- Yeşilçayır, Celal. "Kant'ın Ebedi Barış Teorisinin Özgünlüğü." *Mavi Atlas* 7, no. 2 (2019): 108–120. <https://doi.org/10.18795/gumusmaviatlas.599785>. [Scholar]
- Zeller, Eduard. *Grek Felsefesi Tarihi*. Çev. A. Aydoğan. İz Yayıncılık, 2001. [Scholar]